

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİR-
LİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
SOSİAL ELMLƏR VƏ PSİXOLOGİYA FAKÜLTƏSİ**

*Ümummilli liderimiz H.Ə.Əliyevin
anadan olmasının 85-ci ildönümünə
həsr olunur*

**MÜASİR DÖVRÜN SOSİAL – SİYASİ VƏ
İQTİSADİ PROBLEMLƏRİ
(məqalələr toplusu)**

II BURAXILIŞ

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİR-
LİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
SOSİAL ELMLƏR VƏ PSİXOLOGİYA FAKÜLTƏSİ**

*Ümummilli liderimiz H.Ə.Əliyevin
anadan olmasının 85-ci ildönümünə
həsr olunur*

**MÜASİR DÖVRÜN SOSİAL – SİYASİ VƏ
İQTİSADİ PROBLEMLƏRİ
(məqalələr toplusu)**

BAKİ-2008

Sosial Elmlər və Psixologiya fakültəsinin Elmi Şurasının
8 aprel 2008-ci il tarixli qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür

Afşin Niyazmən Möqəddəm,
magistrant

İqtisadi çevrilişləri həmişə ölkələrin yoxsul və aşağı səviyyədə yaşayan insanlarına çoxlu mənfi təsir bağışlayır ,çünki yaşayışı çox çətin vəziyyətə salır. Bu problemlərin həllinin ən yaxşı yollarından biri- camaatı kütləvi səviyyədə sığortıya etməsidir. Sığorta (sosial təminatmə təşkilatı) ölkə gəlirlərinin camaatın arasında bərdə təqsim edir tək arada olan məsafələri azalda bilsin.O camaatı iqtisadi böhranların qarşısında himayə edir.Sığorta təşkilatları camaatın gəliri azalan zamanı və xəstəlik,bekarçılıq,işdən düşmək,pensiyaçıya vəfat zamanlarında himayə edir. Sığorta həyata əminyyət və ləzzət bəxş edir.Əminyyət hissi əsasən əminyyətin özündən daha da ərzəlidir.Əgər bir insan yaşayışında və işində sığortayla əlaqə bağlaya və onu davam etsə, o heç vaxt bekarçılıq və işdən düşməyə və ölümü düşünmür. Çünki sığorta onu bütün təhlükələrin qarşısında himayə edir.İndiki zamanda inkişaf etmiş ölkələrdə sığorta təşkilatlarının hədəfinə əl tapmaq üçün sığorta haqqını alınan vergilərdən də daha üstün tutulur Belə ki, bir ölkənin iqtisadiyatının inkişafında böyük bir rol oynayır.Bir sözlə, sığorta indiki zamanda bir mühüm ehtiyacdır.

İranda o biri ölkələrdəki kimi, sığorta sənayesinin inkişafının çoxlu mənfi nəticələri olub. Bu təşkilatın İranda ən böyük və mühüm sığorta təşkilatı olduğu üçün strukturu ilə və tarixi nöqtəyi-nəzərdən seçilir. İranda yeni sənaye və texniki dövrəsi Mirza Tağıxan Amir Kəbir zamanından başlanmasına baxmayaraq, 1930-cu ilə qədər işçilərin himayəsi üçün heç bir iş görünmədi. Bu ildə birinçi dəfə

Nazirlər kabinetini bir sıra sığortaya aid olan qanunları təsdiq etdi .İranda dəmir yolları təsis olunandan sonra, bir sıra qəza və hadisələr İran dövlətinin 1931-ci ildə yol və şəvare adında işçilərin ehtiyat sığortası sənədlərinin təşkilinə görə fərman verməyə məcbur etdi . Bu ehtiyat sənədlərinin hədəfi yollarda fəhlələrə xidmət yetirməli olmuşdur. 1932-ci ildə tikinti və sənaye işçilərinə maliyyə və can xəsarət alanlarını cübrən etməyə görə bir müəyyən pul və vəsait ödənişi təyin oldu ki, onu onlar vəfat etdiyi zaman varislərinə ödəyirdilər. 1935-ci ildə sənaye və texniki zavodlarına görə, qanun təsdiq olundu. Bu qanun ibarətdir: iş şərtləri və iş sahiblərinin vəzifələri; iş yerinin səhiyyəsi; xəsarət alan işçiləri maliyyə cəhətdən təmin etməyə. Ola bilər ki, yol ehtiyat sığortasının qanunları bu sığortada davam etmişdir . 1943-cü ildə işçilərin sığortasına görə, yeni bir layihə dövlətdə təsdiq olundu. Bu qanuna görə, işçilərin sığortası 1945-ci ildə rəsmən işə başlamışdır .1947-ci ildə bu qanunun maddələrinə bir daha yenidən baxılmışdır 1949-cu ildə fəhlə və işçilərin sığortası sandığı işçilərin sığortasını öz üzərinə götürmüşdür .İşçilərin ictimai sığortası qanununda birinci dəfə 1935-ci və ondan əlavə 1960-cı illərdə bir daha yenidən bir sıra dəyişikliklər vermişdilər .1955-ci ildə bu qanuna görə, o işçiləri ki, başqa qanunla sığortalanmamışdılar, bu sığortanın himayəsi altına köçmüşdülər.Bu qanunun maddələrinin biri ona ayiddir ki, sığortası şirkətinin icazəsi var idi. Sığortası haqqını işçinin düzgün aldığı maaşla hesab edir və onu ala bilərdi . İranda indiki olan təşkilat (ictimai təminat təşkilatı)1975-ci ildə təsis olundu.Bu yeni sığortası təşkilatı ictimai sığortalarının yolunu davam etdi . İctimai təminat təşkilatı 1994-cü ildə İran İslam məclisinin təsəvvübünə görə, bu təşkilat ümumiyyətlə öz əlbir idarə tanınmışdır və onun idarəetməsi 14-cü maddəsinə görə, baş şuranın rəisinin üzərindədir . Bu təşkilatın əsas payları onun qanunun 6-cı maddəsinin 1979-cu ilin təsəvvübünə görə ibarətdir: Ali şurasının idarəetmə heyyyəti;

Ali başçı; nəzarət heyyyəti. Ali şura 14 üzvdən ibarətdir: 6 üzv, dövlət tərəfindən idarəsi (səhiyyə naziri; iş naziri; dövlət büdcəsinin başçısı; iqtisadiyyat və vergi naziri; sənaye naziri; təvənnü naziri). 5 üzv iş başçıları tərəfindən (3 nəfər sənayedən, 2 nəfər ticarətdən).3 üzv sığortası olanların tərəfindən (2 nəfər sənaye və ticarətdən ,1 nəfər dövlət işçilərindən), bu üzvlər 2 il müddəti üçün seçilirlər.İdarəetmə heyyyəti 3 üzvdən ibarətdir (1 nəfər idarəetmə heyyyətinin başçısı, 2 nəfər- səhiyyə nazirinin göstərişi ilə) baş idarəçi və idarəetmə heyyyətinin başçısı bu təşkilatın ali başçısı hesab olunur.

Ali başçının ixtiyarları:1-

Ali şuranın və idarə etmə heyyyətinin təsəvvüb etdiyi qanunların icrası 2-illik büdcəsinin tənzimlənməsi və idarə etmə heyyyətinə təqdimi və nəhyət onun təsəvvüb etməsi 3-bu təşkilatın idarə etmə heyyyətinə təqdimi və onun təyid etməsi 4-iş siyasətlərinin idarə etmə heyyyətinə təqdimi 5-təşkilatın idarə etməsi onun ixtiyarı olan həddə .6-müamələlərin qəbuluna fərmanı ta 500.000.000 rial həddində . 7-ci ali başçı həqiqi və hüquqi şəxsin qarşısında bu təşkilatın vəkil hesab olunur və onlara cavabdehdir.8-ci ali başçının ixtiyarı var bir sıra vəzifələrin özindən aşağıda olan əməkdaşlarının üzərinə köçürə.Bu təşkilatın 16-cı maddəsinə görə, nəzarət heyyyəti 3 üzvdən ibarətdir(1 nəfər dövlət tərəfindən iqtisadiyyat və vergi nazirinin göstərişilə - 1 nəfər işçiləri tərəfindən iş İslam şurasının üzvlərindən biri -1 nəfər iş başçıları tərəfindən işçilərin konfederasiyasının seçməsilə.

Bu təşkilatın təşkilatları ibarətdür:1-mərkəzi idarə
2-əyalətlər mərkəzi
3-şöbələr.

Mərkəzi idarənin təşkilatı:

İdarə etmə heyyyəti və Ali başçı:

- Müşavirlər və nəzarətçilər;
- **Beynəlxalq əlaqələr dəftəri;**
- **İdarəetmə heyətinin dəftəri.**

İdarə etmə heyyyəti və Ali başçı:

- Ali başçı müavini - hüquqi və məclis üzərində;
- Ali başçı müavini - komputer üzərində;
- Ali başçı müavini - amval və zəxirələr üzərində;
- Ali başçı müavini - idarə və maliyyə üzərində;
- Ali başçı müavini - əyalətlər üzərində;
- Ali başçı müavini – səhiyyə və dərman üzərində;
- Ali başçı müavini – fənn və gəlir üzərində;

İranda sosial təmin etmə organının zirvələrində bir sıra şirkətlər var.onlar ibarətdür :1-İran ev tikinti şirkəti (məhdud məsuliyyət lə) 2-sosyal təmin etmə idarəsinün işgüzar şirkəti (şəstə)3-komputer şirkəti.4-sosyal təminatmə idarəsinün Ali tədqiqat mərkəzi.5-iş və təmin şirkəti .6-mühasibat mərkəzi .7-mülkiyyət və müstəqillat şirkəti.8-işçilər rifah banki . bu təşkilatun gəlir mənbələri qanunun 28ci maddəsinə görə ibarətdür:1-sığorta haqqı. 2-xəzinə və mülkiyyətlər.3-xəsarət və nəqdi cərimələr.4-3fayız bekarçılığ haqqı. İranda digər sığorta şirkətləri
1- Dövlət pensiya şirkəti
.2-sayıra müstəqil pensiya sanduqları ki onların adları ibarətdür:

	Adı	Təsis olduğu ili		
			Iş başçısı səhmi	işçinin səhmi
1	İran sığorta şirkətinin pensiya sandığı	1935ci ildə	18%	9%
2	İran milli neft şirkətinin pensiya sandığı	1947ci ildə	19%	6%
3	Telefon şirkətinin pensiya	1955ci ildə	12.75%	8.5%
4	Müdafiyyə Nazirliyinin pensiya sandığı	1956cı ildə	10%	10%
5	Mərkəzi bankın pensiya	1963cü ildə	8.5%	17%
6	Meşəçilik idarəsinin pensiya sandığı	1970ci ildə	8%	13%
7	Tehran bələdiyyəsinin pensiya sandığı	1974cü ildə	7%	14%
8	Milli polad şirkətinin pensiya	1974cü ildə	7%	14%
9	Gəmiçilik idarəsinün pensiya	1974cü ildə	7%	14%
10	Hava yolları şirkətinin pensiya sanduğu	1980cü ildə	14%	7%
11	Bank lar pensiya sanduğu	1980cü ildə	17%	8.5%
12	Radiyo və televizirinin pensiya sanduğu	1984ci ildə	16%	8%
13	Mis sənayəsinin pensiyasını	1985cı ildə	7%	14%
14	əkinçilik idarəsinin pensiyası	1990cı ildə	8.5%	8.5%

			Sığorta haqqı
--	--	--	---------------

7-12 yaşlı uşaqların həddən artıq fəal olması ilə öyrəndikləri arasında olan bağlılıq

Ruhəngiz Kərəmkar Behruz q

Həddən artıq fəal olmaq ilə yanaşı etinasızlıq attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) kimi pozğunluq, uşaqların mübtəla olduqları ən yayılmış psixoloji uşaq xəstəlikliklərindən biridir. Uşaq psixodisperserlərə bu çatışmazlıqla müraciət edənlərin 5% uşaqlar və 3-6% isə məktəb yaşlı uşaqlar təşkil edir (Kaplan və Saduk 1995), (5).

Bu nisbətənin ambulator nümunəsində 9/1 % və ümumiləşmiş araşdırılmada isə 4/1 % olmuşdur (Kant Vel, 1996), (2).

Ümumiləşmiş xəstəliklər nümunəsi kimi Amerikada aparılmış əsasın oğlanla qız arasında olan nisbi fərq 5/1% və bu xəstəliyin yayılması 6/7% olmuşdur (Moldin 1999), (7).

Həddən artıq fəal olmaq və etinasızlıq kimi çatışmazlıq inkişaf baxımından yaş xüsusiyyətlərinə görə bir-biri ilə uyğunlaşmır və artıq fəallıq ya sıçraışlı hərəkətlər və ya hər ikisi birdən ola bilər. Bu çatışmazlığın diaqnostik baxımından bir-birinin üstünə düşməsinə müəyyənləşdirmək üçün bu əlamətlər altı ay davamlı olaraq bürüzə vermiş olsun və 7 yaşından qabaq olmaqla ictimai və təhsil işlərində qeyri adi hərəkətlər baş verməlidir.

Psixoloji çatışmazlıqların, diaqnostik və statistik dördüncü yönətim əsasında ortaya çıxarılmasında müxtəlif göstəricilərin o cümlədən etinasızlıq, artıq fəal olmaq, qəflədən hərəkətlər və ya hər ikisinin olması labüddür.

Digər DSM-İV-in diaqnozunun qoyulmasında, iki və ya bir neçə sahədə davranış pozğunluğunun, o cümlədən məktəb, ev və ya iş yerində davranış pozuntularının olması ilə bürüzə verir. (Amerika psixoterapeftlər birliyi, 1994).

Bu çatışmazlıqlar davamlı şəkildə olur ki, yaş artdıqca, yəni məktəbdənqabaq yaşlarından etibarən, hədd-buluğa çatana kimi davamlı şəkildə inkişaf edə bilər. Bu xəstəlik adətən uşaq yaşlarını təbii inkişafını pozur və əgər bunun qarşısı vaxtında alınmazsa yaş artıqda həmin şəxsin psixoloji və ictimai durumu daha da pisləşə bilər. Amma, əgər vaxtında tibbi müdaxilə edilərsə, asanlıqla sağala bilər. (Kant Vel 1996). (2).

Uşaqlarda təlimlə əlaqədar olan pozğunluq da mühüm davranış pozuntularından biri hesab edilir. Bu sahədə olan çatışmazlıq gündəlik məktəb tapşırıqlarının yerinə yetirilməməsi ilə əlaqədar olması, diqqətimizi daha çox cəlb etmişdir. Belə deyilir ki, Amerikadakı şagirdlərin 50% təlimlə əlaqədar pozuntuların ən azı bir növünü özlərində daşıyırlar (Kaplan və Sadock, 1995).

Təlimlə bağlı olan problem bir neçə psixoloji amillərlə bağlı olur ki, bu da danışıq və yazının dərk edilməməsinə gətirib çıxarır və sonralar qulaqasmada, düşünmək, danışmaq, yazmaq, hesablamaq və ya riyazi hesablamalar aparmaq kimi sahələrdə özünü bürüzə verə bilər. Bu isə öz-özlüyündə dərk etmədə problemlər yaradaraq beyində zədə və beyin fəaliyyətinin cüzi şəkildə pozulmasını əhatə edir.

Araşdırmalar onu göstərir ki, adətən həddən-ziyadə fəallıq, etinasızlıq və təlimdə problemlə birlikdə bürüzə verir.

Deyilir ki, artıq fəallıq və etinasızlığa düçar olan uşaqların 20-25% təlimdə problemlə üzləşirlər. (Kaplan və Sadock, 1995, Moldins, 1991). (5,7).

Həddən-ziyadə fəallıqla etinasızlıq və təlimdə problem kimi davranış pozuntuları arasındakı bağlılıq belə bir sual verməyə haqq qazandırır ki, görəsən bunların arasında səbəb və nəticə kimi bağlılıq da varmıdır, yoxsa bir pozuntu müştərək şəkildə hər iki problemin ortaya çıxmasına səbəb olur? Bu suala cavab tapmaq üçün bu məsələni daha geniş formada araşdırmağa ehtiyac duyulur. Əlbəttə ki, bəzi araşdırmalar belə bir nəticə əldə etmişlər ki, bu üç davranış çatışmazlığının

hamısının kökündə bir növ əsəbi və fizioloji amillər dayanır. (Denckla 1996). (4). Amma, alimlərin dediyinə görə, çatışmazlıqların ortaya çıxma səbəbləri hələ ortaya çıxmadığına görə demək olmaz ki, artıq fəallıq təlimdə problemlərə gətirib çıxarmasına səbəb olmuşdur. Amma demək olar ki, bu cür uşaqlarda təlimlə bağlı problemlər daha çox olur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. American Psychiatric association (1994). Diagnostic and Statistical manual of mental disorder.
2. Washington DC: American Psychiatric Association.
3. Cantwell. D. (1996). Attention Deficit Disorder A. Review of the past to years. American journal of child and adolescent psychiatry. 35, 278-288
4. Denckla. M.B. (1996) Biological Correlates of learning and attention. Biological psychiatry comprehensive.
5. Kaplan. H. I. Sadock B.3. (1995). Comprehensive textbook of psychiatry (6 th ed0. Baltimore Williams and Wilkins
6. Lewis M (1991) Child Psychiatry textbook. Baltimore: Williams and Wilkins
7. Moldins. S. (1999) Attention deficit hyperactivity disorder. Biological psychiatry 49.573-573

Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin milli təhlükəsizliyə təsiri

BDU-nun sosiologiya kafedrasının
dissertantı A.İ.Kosayev

Azərbaycanın təhlükəsizlik konsepsiyasına iki istiqamətdən yanaşmaq lazımdır:

1. Qlobal
2. Regional

Qlobal təhlükəsizlik o deməkdir ki, Azərbaycan dünyanın bir hissəsidir. Dünyada baş verən hadisələr Azərbaycanda öz təsirini göstərir. Digər tərəfdən Azərbaycan dünyanın strateji cəhətdən əlverişli geosiyasi məkanında yerləşir. Buna görə də Azərbaycan dünya dövlətlərinin xüsusilə ABŞ-ın, Avropa dövlətlərinin, Rusiya federasiyasının, İran islam respublikasının geosiyasi marağındadır.

Azərbaycanın əlverişli geosiyasi məkanının üstün cəhətləri aşağıdakılardır:

- Azərbaycan qərblə şərqə birləşdirən dəhlizdir;
- Azərbaycan vasitələri ilə Mərkəzi Asiyanın sərvəti dünya bazarına çıxarılır;
- Azərbaycan zəngin neft resurslarına malikdir. Neft resursları dünya bazarına ixrac edilir;
- Azərbaycan «İpək yolu» ticarət xəttinin, şimal dəhlizi ilə cənub dəhlizinin, ticarət xəttinin mərkəzində yerləşir;
- Azərbaycan Xəzər dənizi geosiyasi məkanında yerləşir.

Müasir dövrdə dünyada qloballaşma prosesi gedir. Qloballaşmada iqtisadi inteqrasiya başlıca yer tutur. Azərbaycan özünün beynəlxalq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün qloballaşma prosesinə qoşulur. Qloballaşma vasitəsi ilə elmi-texniki, hərbi, maliyyə, enerji, telekommunikasiya, informasiya təhlükəsizliyini təmin edir.

Hər bir dövlətin Milli təhlükəsizliyi siyasi, iqtisadi, müdafiə, hüquqi, təşkilati və sosial tədbirlər sistemi ilə, habelə elastik daxili və xarici siyasəti ilə təmin olunur.

Milli təhlükəsizliyin daxili və xarici tərəfləri vardır.

Daxili təhlükəsizlik-daxili siyasi və iqtisadi sabitliklə həm də Milli həmrəyliklə təmin olunur.

Xarici təhlükəsizlik-dövlət üzərində qurulmuş xarici dövlətlərin maraqlarının qarşısının alınmasıdır.

Daxili təhlükəsizlik baxımından aşağıdakıları qeyd etmək olar.

Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında iqtidarla müxalifət arasında müəyyən anlaşmanın az olmasına baxmayaraq Respublikanın Milli təhlükəsizliyinə ciddi qorxu törətmir, demokratiyaya iti surətlərlə addımlayan dövlət üçün bu normal hal sayılır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi dövlətin həyatı maraqlarını onun müstəqilliyi və ərazi bütövlüyü təşkil edir. Bu məsələdə Azərbaycan xalqının yekdilliyi və Milli həmrəyliyi şübhəsizdir.

Azərbaycanın Milli təhlükəsizliyinin xarici tərəfi yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, dövlətimizin hərbi müttəfiqi yoxdur.

Azərbaycanın Milli təhlükəsizliyi üçün potensial təhlükə Ermənistandan ola bilər.

Azərbaycanın qərbə çıxış yolu, qərblə ticarət yolu Gürcüstandan keçir. Bu yolun daima açıq qalması Azərbaycanın geosiyasi maraqları və eləcə də Milli təhlükəsizliyi üçün vacib amillərdən biridir.

Azərbaycan Gürcüstanı da enerji mənbəyinin şərq ticarət «qapısı» kimi bir dövləti öz geosiyasi orbitindən kənardə qoya bilməz. Hər iki dövlətin geosiyasi maraqlarının, dövlət mənafehlərinin üst-üstə düşdüyünü aydın görmək olar.

Azərbaycan Rusiya ilə həm iki tərəfli və həm də MDB çərçivəsində siyasi-diplomatik tədbirlərini gücləndirməlidirlər. Belə ki, Rusiya Çeçenistan müharibəsini sonra şübhəsiz ki, geosiyasi maraqlarını həyata keçirmək üçün Azərbaycana və Gürcüstanı təzyiqlə gücləndirəcəkdir.

Bütün bu deyilənlərdən belə bir nəticə çıxır ki, Azərbaycan tarixi dərslərdən özü üçün nəticə çıxarıb, Siyasi, iqtisadi,

sai, sosial və hərbi şəraitlə əlaqədar olaraq mübarizə apararaq milli təhlükəsizliklə bağlı ciddi addımlar atmalıdır.

Aristotelin həyat və yaradıcılığının bəzi məqamları

Magistr N.S.Əliyev

Fitri istedadla malik mütəfəkkir – filosof Aristotel (384-322) qədim yunan fəlsəfəsinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri idi. O, öz zamanəsi üçün son dərəcə böyük əhəmiyyət kəsb edən orijinal fəlsəfi təlim yaratmışdır.

Fraksiyanın Stagir şəhərində doğulmuş Aristotel öz təhsilini Platon Akademiyasında başa vurmuşdur. Platonun istedadlı şagirdlərindən biri olan Aristotel sonralar mütəfəkkir filosof səviyyəsinə yüksəlmişdi. O, Platonun ölümündən sonra Kiçik Asiya şəhəri olan Atarneya da Lesbos adasında yerləşən Mitilendə yaşamışdır. B.e.ə. 343-cü ildən etibarən isə Makedoniya çarı Filppin sarayında onun oğlu İsgəndərin tərbiyəçisi kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Aristotelin həyatı Afinada və digər yunan şəhərlərində demokratiyanın zəifləməsinin kəskinləşdiyi, Makedoniyanın yüksəlməsi və Makedoniya çarlarının ilk növbədə Yunanıstanın istila edilməsinə yönəlmiş, işğalçı siyasətinin başlanması dövrünə təsadüf etmişdir. Həmin dövrdə Afinada Makedoniya təmayüllü partiya yaranır və ehtimal olunur ki, Aristotel həmin partiya qoşulmuşdur. 335-ci ildə Aristotel Afinaya qayıdaraq, burada Apollon Likeysk məbədi (kilsəsi) və birləşmiş (bu səbəbdən Aristotel məktəbi Likey adlanmışdır) gimnaziyada (fəlsəfi söhbətlərin təşkil olunduğu yer) öz məktəbini yaratmışdı. 335-ci ildən 323-cü ilədək olan dövrdə o, Likeyin fəlsəfi və elmi biliklərin sistemləşdirilməsi, həmçinin ilk sırada məntiq elminin dayandığı bir sıra yeni fənlərin yaradılması uğrunda apardığı geniş işlərə özü rəhbərlik etmişdir: Makedoniyalı İsgəndərin ölümündən sonra Yunanıstanda Makedo-

niyə əleyhinə hərəkət meydana gəldi. Makedoniya hökuməti ilə əlaqələrinə görə böhranlara məruz qalmış Aristotel 323-cü ildə EFvbey adasında yerləşən Halkidaya mühacirət etdi və elə orada da dünyasını dəyişdi.

Aristotelin «metafizika» sında kortəbii dialektika məsələləri

Magistr-N.S.Əliyev

Aristotelin məntiq sahəsində də xidmətlər böyükdür: onun «Kateqoriyalar», 1-ci və 2-ci «Topika», «Şərh edilmə haqqında», «Sofistik dəlillər». «Ritorika» da bu əsərlərə çox yaxındır. Aristotel məntiq məsələləri ilə məşğul olaraq, bir elm kimi onun əsaslarını qoyur. Aristotel məntiq məsələləri ilə məşğul olaraq, bir elm kimi onun əsaslarını qoyur. Burjua fəlsəfəsinin tarixçiləri Aristotel formal məntiqin banisi hesab edirlər. Hələ orta əsrlərdə onun məntiqini təhrif etmişlər. Onun tərəfindən irəli sürülmüş təfəkkür formalarını varlığın formalarından ayırmışlar. Lakin Aristotelin məntiqi haqqında belə bir təsəvvür onun dialektikasına etinasızlıqdır. Əslində isə o, əsas məntiqi kateqoriyaonarı dialektikasına işləyib hazırlamışdır. Aristotelin məntiqi – təfəkkürün formaları haqqında təlimdir. O, məntiqi gerçəkliyin dərk edilməsi vasitəsi hesab etmişdir. Onun fikrincə, gerçəklik – təfəkkür formaları ilə varlıq formalarının üst-üstə düşməsidir. O, istəyirdi ki, məntiqi təfəkkürün baş verməsinin qanun və prinsiplərini müəyyən etsin.

Aristotelin «Metafizika»sında dialektika məsələlərinin şərhini vermək üçün, hər şeydən əvvəl onun dünyagörüşünün qısa səciyyəsi ilə, fəlsəfənin əsas məsələsinin onun tərəfindən necə həll olması ilə tanışlıq vacibdir. Əvvəlcə qeyd etdiyimizi kimi Aristotel Platonun obyektiv idealizmini, onun ideyalar haqqında təlimini tənqid edir. «Metafizika»da dialektika mə-

sələlərinin şərhini də elə mahiyyət və ya substansiya haqqında təlimin şərhini ilə qırılmaz surətdə bağlı bir halda verilmişdir. Bu əsər əslində elə həmin məsələyə həsr olunmuşdur. Aristotelin Platona mübarizəsi məhz bu məsələ ətrafında idi.

«Metafizika» Aristotelin ən görkəmli əsərlərindən biridir. Bu əsər fəlsəfənin məsələlərinə, özünün dediyi kimi, «ümumi», «varlıq» məsələlərini tədqiq edən «ilkin fəlsəfə»nin məsələlərinə həsr olunmuşdur. Aristotel belə hesab edirdi ki, varlığın xüsusi növləri xüsusi elmlərin tədqiqat mövzudur.

Əhalinin sosial müdafiəsinin təşkili prinsipləri

Abbasova Xəyalə, magistr

Respublikamızda bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə əhalinin sosial müdafiəsinin təşkili elmi nöqtəyi nəzərdən əsaslandırılmış və praktiki cəhətdən reallaşdırıla bilən prinsiplər üzərində qurulmalı, cəmiyyətin qarşıya qoyduğu tələblərə və inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı sivil, demokratik ölkələrdə beynəlxalq təcrübədə, dünyada qəbul olunmuş normalara cavab verməlidir.

Bu prinsiplər aşağıdakılardır:

- səmərəlilik;
- ünvanlılıq;
- məqsədlilik;
- təsirlik;

Əhalinin sosial müdafiəsinin təşkilinin səmərəlilik prinsipi dövlət və qeyri-dövlət strukturlarının həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində mümkün olan maksimal nəticəyə, real həyat səviyyəsinə hansı formada nə dərəcədə yüksək səviyyədə nail olunması ilə xarakterizə oluna bilər. Yəni həyata keçirilən sosial müdafiə tədbirləri nəticəsində elə bir «sosial əhval-

ruhiyyə»yə nail olunmalıdır ki, bu ölkənin bütün əhali qrupları tərəfindən müsbət qəbul olunsun.

Ünvanlılıq prinsipinin həyata keçirilməsi, onların əsassız olaraq o qədər də ehtiyacı olmayan şəxslərə ödənilməməsi ilə həm yardım alanlara daha çox vəsait ödəmək, həm də əsassız məsrəflərdən yan keçmək olar. Respublikamızda Sosial müdafiə üçün nəzərdə tutulan resursların məhdudluğu nəzərə alınmaqla onun ünvanlılığı təmin edilməsi çox vacibdir. Bunun üçün daha az təminatlı daha çox sosial müdafiəyə ehtiyacı olan əhali qrupları ayrılmalı və ön plana çəkilməlidir.

Məqsədli sosial müdafiənin həyata keçirilməsində istifadə olunan sosial yardımların pul, natural və sosial xidmətlərin göstərilməsi kimi üç əsas forması var. Sosial müdafiənin təşkilinin məqsədli xarakterini gücləndirmək üçün göstərilən sosial yardımlardan natural formaya və sosial xidmətlərə üstünlük verilməlidir. Buraya paltar, ərzaq və dərman talonlarının verilməsini, mənzil haqqını və digər kommunal xidmətlərin ödənilməsində güzəştləri pulsuz tibbi və sanator müalicənin aparılması, məqsədli istehlak kreditləri və mənzil tikintisi üçün kreditlərin pul vəsaitlərinin vətəndaşın özünə verilməsi şərtilə ayrılması, ritual xidmətlərin göstərilməsi, təhsil haqqına güzəştlər və s. aid edilə bilər.

Səmərəliliyin təmin olunmasına gətirən digər bir prinsip təsirlikdir. Təsirlik prinsipi həyata keçirilən sosial müdafiə tədbirlərinin nəticəsində həqiqətən də vətəndaşların maddi vəziyyətində, həyat səviyyəsində müsbətə doğru dəyişiklikləri olması kimi təzahür edir. Əgər əhali bu tədbirlərin müsbət nəticələrini öz üzərində, öz yaşayışında hiss etməsə onları təsirli hesab etmək olmaz. Yəni təsirlik bilavasitə bu tədbirlərin yönəldiyi insanların özləri tərəfindən müəyyənləşdirilə bilər. Bunun üçün əsasən sosioloji sorğulardan istifadə olunur.

Sosial müdafiənin təsirlik prinsipinin təmin olunması əhalidə mövcud iqtisadi sistemə yaxşı münasibət, hökumətə

inam hissləri formalaşdırır. Bu isə iqtisadi islahatların həyata keçirildiyi bir dövrdə xüsusilə vacibdir.

Hazırkı şəraitdə əhalinin sosial müdafiəsinin mümkün qədər yüksək səmərəliliyinin təmin olunması qarşıda duran əsas məqsədlərdən biridir. Bu isə dövlətin bu proseslərdə yaxından iştirakı, arbitr və qarant funksiyalarını yerinə – yetirməsi şərtilə mümkündür.

Azərbaycanda işsizlərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi tədbirləri

Abbasova Xəyalə
Magistr

İşsizlik dedikdə elə bir sosial-iqtisadi vəziyyət nəzərdə tutulur ki, insan işləyə bilər, işləməyə qabildir, işləmək istəyir, lakin iş tapa bilmir.

Əmək qabiliyyəti yaşında olan o vətəndaşları işsiz sayılır ki, əmək qabiliyyətinə malikdirlər, lakin izlərindən asılı olmayan səbəblərə görə işləri və qazancları yoxdur, münasib iş axtaran, işə başlamağa hazır olan şəxslər kimi dövlət məşqulluq idarəsində qeydə alınmışlar və həmin idarə onlara münasib iş təklif edə bilməmişdir.

Respublikada həyata keçirilən iqtisadi siyasətin əsas məqsədlərindən

biri əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır. Bu sahədə qəbul edilmiş qərarların həyata keçirilməsi 2004-2008-ci illərdə əhalinin pul qəirlərinin, orta aylıq əmək haqqının, pensiyaların, müavinətlərin, o cümlədən işsizlik müavinətlərinin artmasını təmin edəcəkdir. Belə ki, proqnoza əsasən 2008-ci ildə əhalinin pul gəlirlərinin 2003-cü ilə

nisbətən 1,8 dəfə , orta aylıq əmək haqqının isə 2,6 dəfə artacağı gözlənilir. «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin noyabr 2003-cü il tarixli fərmanında əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində görülməli işlər bir daha müəyyən edilmişdir.

Sosial sığorta sistemində aparılan islahatlar nəticəsində fərdi uçot sisteminin yaradılması respublika əhalisinin pensiya təminatı Beynəlxalq standartlara cavab verən, keyfiyyətə yüksək səviyyə çatdırmaq , ödənilən məcburi dövlət sosial sığorta haqqı ilə pensiya məbləği arasında bir başa qarşılıqlı əlaqənin yaradılması ilə yanaşı, fərdi uçot sisteminin tətbiqi iqtisadiyyatın bütün sahələrdə məşqul olanların, o cümlədən , hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşqul olan fiziki şəxslərin yanında işləyənlərin, işsizlik riskindən sosial müdaiyə olunmasına da imkan yaradacaqdır.

İşsiz və iş axtaran vətəndaşların sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədi ilə yerli məşqulluq xidməti orqanlarının əsas vəzifələri bilavasitə işəgötürənlərlə əlaqələrin yaradılmasına , boş iş yerləri (vakansiyalar) haqqında real məlumatların tam və dolğun toplanmasına , iş axtaranlara münasib iş seçilməsi müddətinin azalmasına, işsizlik dövrünün qısaldılmasına yönəldiləcəkdir.

İşsizlik səviyyəsinin artmasının qarşısının alınması , işçi qüvvəsinə olan tələb və təklifin tarazlaşdırılması, iş axtaran və işsizlərin sosial müdafiəsinin daha da gücləndirilməsi məqsədi ilə aşağıdakılar həyata keçirilir :

- sosial yardım sisteminin ünvanlığının gücləndirilir və onun miqdarı yaşayış standartları ilə əlaqələndirilir ;

- sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan əhali qrupları üçün yeni iş yerləri yaradılır ;

- boş iş yerləri (vakansiyalar) haqqında vahid informasiya bazası yaradılır ;

- işsizlər üçün yeni məsləhət xidmətləri , əmək birjalrı, regionlarda peşə hazırlığı üzrə mərkəzlər yaradılır ;

- uzun müddət işə düzəldilməsi mümkün olmayan işsizlər arasında yoxsul şəxslərin müəyyənləşdirilir və onlara ünvanlı sosial yardımlar göstərilir.

Пути формирования экономической безопасности азербайджанской республики

Хасиев Тофиг
Магистр II-ого курса

Азербайджанская Республика переживает исторический период становления новых социально-экономических отношений.

В международных отношениях Азербайджан сталкивается со стремлением промышленно развитых стран, крупных иностранных корпораций использовать ситуацию в Азербайджане и государствах — участниках Содружества Независимых Государств, в своих экономических и политических интересах.

Государственная стратегия экономической безопасности Азербайджанской Республики является составной частью национальной безопасности Азербайджанской Республики в целом и ориентирована на реализацию осуществляемых в Азербайджанской Республике экономических преобразований.

Цель Государственной стратегии — обеспечение такого развития экономики, при котором создались бы приемлемые условия для жизни и развития личности, социально-экономической и военно-политической стабильности общества и сохранения целостности государства, успешного противостояния влиянию внутренних и внешних угроз. Без обеспечения экономической безопасности практически

невозможно решить ни одну из задач, стоящих перед страной, как во внутрисударственном, так и в международном плане. Внешнеэкономическая направленность Государственной стратегии заключается в эффективной реализации преимуществ международного разделения труда, устойчивости развития страны в условиях ее равноправной интеграции в мирохозяйственные связи, недопущении критической зависимости Азербайджана от зарубежных стран или их сообществ в жизненно важных вопросах экономического сотрудничества. Несмотря на сложность переживаемого переходного периода, Азербайджан имеет широкие возможности для обеспечения своей экономической безопасности, сохранения политического и военного статуса. Страна располагает квалифицированными кадрами ученых, инженеров, рабочих, подавляющим большинством видов минерально-сырьевых ресурсов, созданный производственный потенциал способен обеспечить потребности ее дальнейшего развития. Объектами экономической безопасности Азербайджанской Республики являются личность, общество, государство и основные элементы экономической системы, включая систему институциональных отношений при государственном регулировании экономической деятельности. Государственная стратегия включает:

1. Характеристику внешних и внутренних угроз экономической безопасности Азербайджанской Республики как совокупности условий и факторов, создающих опасность для жизненно важных экономических интересов личности, общества и государства; определение и мониторинг факторов, подрывающих устойчивость социально-экономической системы государства, на краткосрочную и среднесрочную (три-пять лет) перспективу.

2. Определение критериев и параметров, характеризующих национальные интересы в области экономики и

отвечающих требованиям экономической безопасности Азербайджанской Республики.

3. Формирование экономической политики, институциональных преобразований и необходимых механизмов, устраняющих или смягчающих воздействие факторов, подрывающих устойчивость национальной экономики.

Реализация Государственной стратегии должна осуществляться через систему конкретных мер, реализуемых на основе качественных индикаторов и количественных показателей — макроэкономических, демографических, внешнеэкономических, экологических, технологических и других.

Выявление возможных угроз экономической безопасности и выработка мер по их предотвращению имеют первостепенное значение в системе обеспечения экономической безопасности Азербайджанской Республики.

Психическое здоровье и профессиональная жизнь.

Насилие на работе.

Бурханзаде Эльнура,
магистрантка

“Психическое здоровье работников любого предприятия может оказывать такое же важное влияние на эффективность работы, как производственные взаимоотношения или качество подготовки кадров”. (Howard Davies, Генеральный директор конфедерации британской промышленности)

Рабочее место – один из важнейших средовых факторов, определяющих наше физическое и психическое здоровье.

Какое влияние работа оказывает на психическое здоровье?

Работа оказывает на психическое здоровье человека сложное воздействие.

С одной стороны, это источник личного удовлетворения и достижений, межличностных контактов и финансовой безопасности, которые являются условиями хорошего психического здоровья. Отсутствие работы или безработица оказывают негативное влияние на наше психическое благополучие (у лиц, оставшихся без работы, в 2 раза возрастает риск развития депрессивных симптомов и клинической депрессии).

С другой стороны, при плохой организации труда и наличие риска на рабочих местах, работа становится источником стресса. Стресс, связанный с работой, - это возможная реакция организма на предъявляемые требования, не соответствующие уровню знаний и навыков, само содержание работы, рабочая нагрузка и место работы, организация рабочего времени, степени участия в рабочем процессе, принятия решений и возможного воздействия на этот процесс.

Стресс по-разному сказывается на людях: может стать причиной насилия на работе и формировать зависимость (курение, злоупотребление алкоголем и наркотиками, сексуальная распущенность, азартные игры, зависимость от современной технологии), может привести к психологическим проблемам (раздражительность, нарушение концентрации внимания, сниженная способность к принятию решений, нарушение сенсорно-перцептивных процессов).

Длительный стресс или травматические события на работе могут стать причиной психических заболеваний.

Связанный с работой стресс также ассоциируется с такими соматическими недугами, как инфаркт миокарда, гипертензия, язвенная болезнь, головная боль, боли в области шеи и спины, кожная сыпь и низкая резистентность к инфекциям.

Для многих рабочих мест весьма характерно психическое насилие, причина которого в ухудшении межличностных отношений и организационные дисфункции.

Наиболее распространенными формами психического насилия на работе являются “моббинг” (mobbing или ganging up) и “буллинг” (bullying) персонала (Скавитин, 2004). Моббинг определяется как психологические притеснения, преимущественно групповые, работника со стороны работодателя и др. работников, включающие в себя постоянные негативные высказывания, постоянную критику в адрес работника, его социальную изоляцию внутри организации, исключение из его служебных действий, социальных контактов, распространение о работнике заведомо ложной информации и т.п. Буллинг понимается как агрессивное поведение, выражающееся в злонамеренном преследовании, жестокости, попытках оскорбления и унижения работника, подрыве его репутации и т.п.

И хотя моббинг и буллинг могут показаться вполне безобидными по сравнению с изнасилованием или другими проявлениями физического насилия, эффект, который они производят на жертву, особенно если это длится достаточно долго, имея такую разрушительную силу, что некоторые люди подумывают о том чтобы покончить жизнь самоубийством. И не исключено, что некоторые случаи приступов не мотивированной агрессии могут являться следствием тех чувств, которые испытывали люди, подвергавшиеся эмоциональному насилию на работе.

Yeni yetmələrdə **suisidal** davranışın
təzahür xüsusiyyətləri

BDU-nun psixologiya
kafedrasının magistrantı

Əli Ayan

Araşdırmalar göstərir ki, orta məktəb şagirdləri, xüsusilə yeniyetmə yaşlılar arasında susidilərin profilaktikası məqsədilə məqsədyönlü iş aparılmır. Odur ki, yeniyetmələrin susidal davranışının profilaktikası problemi hələ də öz həllini yetərinə tapmamış problem kimi diqqət mərkəzindədir. Bunun nəticəsi olaraq Azərbaycanda yeniyetmələr arasında susidilərin sayı əvvəlki illərə nisbətən çoxalmışdır. Yeniyetmə müxtəlif səbəblərdən çox ciddi və dərin stress keçirdiyi zaman susidal davranışa əl atır. Ona kömək edəcək, psixoloji yardım göstərəcək adam isə tapılmır.

Validənlər yeniyetmə yaşlılara “uşaq” gözü ilə baxır, müəyyən məsələlərdə onlarla hesablaşmır, “mən deyən olmalıdır” prinsipi ilə hərəkət edirlər. Ailədə, eləcə də məktəbdə yeniyetmə yaşlılar diqqətdən kənar qaldıqda, özləri bildiyi kimi hərəkət edir, özbaşınalıq yaranır, ərköynlük çoxalır, nəticədə yeniyetmə istədiyini icra edir. İcra edə bilmədikdə, istəyinə nail olmadıqda depressiv hala düşür, stressiv hal şiddətlənir. Susidal davranış təzahür edir. By da faciə ilə nəticələnir.

Bir çox görkəmli tədqiqatçılar, xüsusilə bu sahədə yetərinə nəticə əldə etmiş mütəxəssislər olan Offo, V.A.Tixonenko, Alessi, B.Crumbey, A.Q.Ambrumova, R.E.Liçko və başqalarının tədqiqatlarında susidal davranışın psixoloji, sosial- psixoloji, psixopatoloji səbəbləri öz izahını tapmışdır. Azərbaycan psixoloqlarından Ə.S.Bayramov, B.H.Əliyev, M.N.İmamverdiyeva, E.Ə.Əhmədova, Hüseyin Şərqi, psixiatrlardan A.A.Sultanov, N.V.İsmayılov və başqaları tərəfindən susidal davranış problemi bu və ya digər istiqamətlərdə şərh olunmuşdur.

Aparılan tədqiqatların və eləcə də Uşaq hüquqları üzrə QNT Alyansı, Azərbaycan Uşaq Birliyi, “İşıqlı Ev Mərkəzi”, “Sos Kinderdorf”, “Ümid Yeri” kimi qeyri-hökumət

təşkilatlarının ekspertlərinin rəylərinə istinadən qeyd edə bilirik ki, ailədə valideyn-övlad münasibətlərini tənzimləmək zəruridir, necə deyərlər yeniyetmə yaşlıların əl-qol açmalarına imkan verilməməlidir. Ailədəki münaqişələr, böhranlı psixoloji durum susidal davranışa şərait yaradan amillərdəndir. Heç şübhəsiz, bunun qarşısı vaxtında alınmalıdır.

Qloballaşma haqqında bir necə söz

Vüqar Sahib oğlu Rüstəmov

XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində dünya siyasətinə təsir edən başlıca amillərdən biri qloballaşmadır. Ona görə də qloballaşmanın məzmununu, mahiyyətini və ayrı-ayrı ölkələr və bütövlükdə beynəlxalq aləm üçün yaratdığı mənfi və müsbət nəticələri araşdırmağa xüsusi tələbat yaranmışdır.

Qloballaşma ictimai həyatın bütün sahələrini - iqtisadiyyatı, siyasəti, mədəniyyəti, ekologiyanı, beynəlxalq münasibətləri, lokal informasiyanı əhatə etməklə yanaşı bütün dünya birliyinin gələcək inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. Müasir şəraitdə qloballaşma termin kimi geniş şəkildə işlədilsə də, bu mürəkkəb fenomenin özünə münasibətdə müxtəlif elm sahələri təmsilçilərinin baxışları heç də birmənalı deyildir.

Başqa sözlə, qloballaşma prosesinə hansı mövqedən yanaşmaq məsələsində müxtəlif izahlar mövcuddur:

- qloballaşma milli dövlət modeli əsasında dünya birliyinin yaradılmasını nəzərdə tutur;

-qloballaşma prosesinin idarə edilməsi real tələbatdır, ona görə də əsas fəaliyyət göstərən subyekt kimi BMT-ni təkmilləşdirmək zəruridir;

-qloballaşmanın müqəddarətı bu prosesin əsas fəaliyyət göstərən subyektləri kimi ABŞ-ın və digər super dövlətlərin

qlobal problemləri öz imkanları daxilində necə həll etmələrindən asılı olacaqdır və s.

Təbiidir ki, qloballaşmaya necə yanaşılması aparıcı dövlətlərin təhlükəsizlik siyasətində və eləcə də təhlükəsizlik konsepsiyalarında öz əksini tapır.

Analitiklər birmənalı şəkildə bildirirlər ki, qloballaşma müasir cəmiyyətlərin dinamikasından və əlaqələrindən təşəkkül tapan, getdikcə güclənən bir meydir. Başqa sözlə, müasirlik qloballaşır.

**Özünü təhsil tələbələrində idrak
fəallığının artırılmasında
mühüm vasitə kimi**

**dos. N.B.İmamverdiyeva
dos. F.M.Məmmədov**

Adətən XX əsri elmi-texniki tərəqqi, atom və kosmos əsri adlandırılır. Təbii ki, XXI əsr informasiya əsri olacaqdır. Bu isə, öz növbəsində, təhsil sisteminin yenidən qurulmasını, informasiya axınına vaxtında cavab verməyi tələb edir. Bu gün müxtəlif növ təhsil müəssisələrində mənimsənilən biliklər fasiləsiz təhsil üçün yalnız fundament ola bilər. XXI əsrin güclü informasiya partlayışları istehsal sahələrinin və texnologiyaların dinamik yeniləşməsi, fəaliyyət sahələrinin xarakterinin sürətlə və çevik növbələşməsi, hər bir insanın qarşısında biliklərini artırmaq, şəxsi keyfiyyətlərini, mədəni səviyyələrini inkişaf etdirmək, özünü təkmilləşdirmək, bir sözlə, özünü təhsil bacarıqlarına, vərdislərinə yiyələnmək kimi çox

vacib bir vəzifə qoyur. Özünü təhsil müasir dövrdə hər bir insanın həyat tərzinin ayrılmaz tərkib hissəsini çevrilmişdir. Əslində təhsilin fasiləsizliyi, ömür boyu davamlılığı özünü təhsil fəaliyyəti ilə reallaşır və tamamlanır. Ona görə də orta məktəbdən başlayaraq gəncləri özünü təhsil fəaliyyətinə məqsədyönlü, ardıcıl və sistemli şəkildə hazırlamaq böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Məlumdur ki, tələbə gənclərin bir şəxsiyyət kimi formalaşması, onun intellektual sferasının inkişafı ali məktəbin üzərinə düşür. Cəmiyyət həyatının ehtiyaclarını təmin etmək, yüksək professional, ümummədəni dünyagörüşü, təşkilatçılıq və idarəçilik fəaliyyəti ilə seçilən mütəxəssislər, ixtisaslı kadrlar məhz ali məktəbdə hazırlanır.

Özünü təhsil tələbələrin idrak fəallığının artırılmasında mühüm vasitələrdən biridir.

Bu gün tələbələrə təhsil müddəti ərzində bəşəriyyətin təbiət, cəmiyyət, insan və təfəkkür haqqında əldə etdikləri biliklər sistemini tam mənimsətmək mümkün deyil. Qloballaşma və inteqrasiya əsrində tələbələr yalnız hazır biliklərə yiyələnməməli, əzbərlənməməli, həm də həmin bilikləri müstəqil əldə etməli, onu təkmilləşdirməli, yeni bilikləri tamamlamalı, yeni faktları qiymətləndirməli, həyatın tələb etdiyi ideyaları, hadisələri, fikrəri təhlil etməyi bacarmalıdırlar. Bu isə tələbələrin yeni özünü təhsil metodlarına sahib olmasını plana çəkir. Mümkün qədər tələbələri müxtəlif informasiya mənbələri üzrə işə cəlb etmək, onların tələbatlarını, maraq və motivlərini inkişaf etdirmək, onların idrak qabiliyyətlərini yeni istiqamətə döndərmək, mütəşəkkil mütəxəssis kimi elmi biliklərini elmi biliklərini artırmaları, yeni ədəbiyyatları, xüsusən ixtisasları ilə bağlı ədəbiyyatları müstəqil öyrənməyə hazırlamaq lazımdır.

Tələbələrə yeni informasiyaları əldə etməyə stimül yaratmaq məqsədilə onlar mənt üzərində işə, mənbələr, əyani vasitələr üzərində işə cəlb etmək çox vacibdir. Məlumdur ki, mənt üzərində iş dərslər və vasitələr, əlavə ədəbiyyatlar, mə-

lumat kitabları, ilk mənbələr, dövrü mətbuat və s. mənbələr üzrə aparılır. Tələbələr mətn üzərində işin texnikası və metodlara sahib olmalıdırlar. Mətnin düzgün mütaliəsi və təhlili, icmallaşdırma və onun priyomları, plan və onun tərtibi metodikası, çıxarışlar, tezislər, referatlar hazırlanması tələbələrin zehni iş qabiliyyətlərini inkişaf etdirir, onların idrak fəallığını artırır.

Təbii ki, tələbələrin idrak fəallığının artırılmasında mühazirələrin imkanları və potensial təsir gücü kifayət qədərdir.

Mühazirəni dinləməyə hazırlıq, onu dinləmək, mənimsəmək, qeydlər aparmaq, bilikləri möhkəmləndirmək və dərinlən mənimsəmək tələbədən gərgin əqli yaradıcılıq tələb edir.

Mühazirəyə hazırlıq, əvvəlki mühazirənin məzmunu ilə bir daha diqqətlə tanışlıq, öyrəndiklərini bir daha yaddaşında bərpa etmək, tədris proqramları vasitəsilə qarşıdakı mühazirənin mahiyyəti, məzmunu üzərində düşünmək, hər hansı bir mövzunun dərslikdə necə verildiyini tutuşdurmaq, müqayisələr aparmaq, çətin sualların və problemlərin qeyd olunması, onların mühazirənin gedişində aydınlaşdırılmasına səy göstərmək geniş özünütəhsil priyomları olmaqla bərabər, həm də idrak fəallığını təmin edən səmərəli bir metoddur. Apardığımız araşdırmalar və tələbələrlə söhbətlər göstərir ki, seminar, praktik, laborator məşğələlər və fərdi işlər onlarda özünütəhsilə stimül yaradır, idrakı fəallığı artırır. Seminar məşğələsinə hazırlıq, planın tutulması, öyrənilməsi, lazım olan vacib məsələlərin aydınlaşdırılması, əsas ədəbiyyatlar, köməkçi vasitələrlə tanışlıq, onun öyrədilməsi, mövzu üzrə müstəqil işlərin təşkil edilməsi tələbələrə gərgin idrak fəallığı tələb edir.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, tələbələrin pedaqoji təcrübə müddətində təşkilatçılıq işlərinə sövq edilməsi, onlarda özünütəhsil tələbatları tərbiyə etmək, gələcək pedaqoji fəaliyyətə axtarıcılıq və təşkilatçılıq münasibəti göstərmək də müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Tələbələrin tədris prosesi ilə

bilavasitə bağlı olan referat, kurs işləri, bakalavr pilləsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış işlərinin yazılması da onlarda özünütəhsilə tələbat formalaşdırır. Nəticələrimiz:

1. Tələbələrin özünütəhsil fəaliyyəti ilə tədris-elmi fəaliyyətləri arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılıq vardır. Hər iki fəaliyyət biri digəri üçün şərtidir.

2. Ali məktəbdə təlim fəaliyyətinin müxtəlif forma və metodlarının imkanları daxilində tələbələrin idrak fəallığını formalaşdıran özünütəhsil priyomlarından səmərəli istifadə olunmasıdır.

3. Tələbələrdə təlim-idrak fəallığının formalaşmasında mühüm vasitə olan özünütəhsil bacarığının tərbiyə edilməsi gələcək müəllimin tədris və tərbiyə proseslərinə adaptasiyasını təmin edir.

4. Özünütəhsil tələbələri ictimai təcrübəni tez və keyfiyyətlə mənimsəməyə kömək edir, sistemli təhsil üçün lazım olan şəxsi keyfiyyətləri inkişaf etdirir, ictimai və idrakı fəallıq göstərməyə stimül yaradır.

5. Özünütəhsil sosial əhəmiyyətli bir işdir. O, tələbələrdə idrak marağının, tələbatların və motivasiyanın formalaşma vasitəsidir. Özünütəhsil tələbələrdə informasiya mənbələri üzərində müstəqil işləmək işləmək bacarıqlarını təmin edir.

6. Tələbələrin özünütəhsil fəaliyyətinə hazırlığı sadə məsələ olmayıb mürəkkəb bir mexanizmdir. Özünütəhsilin yolları, vasitələri çox zəngin və rəngarəngdir. Mühazirə, seminar, praktik və laborator məşğələlər, fərdi iş, tədqiqatçılıq fəaliyyəti, kurs, buraxılış işləri, zaçot və imtahanlar, auditoriyadankənar məşğələlər və s. belə özünütəhsil yol və vasitələri-dir.

Yeni sivilizasiyanın mədəniyyətinin
bəzi cəhətləri

Dos. A.N.Məmmədova

XXI əsrin başlanğıcında bəşəriyyət görünməmiş miqyasda kəskinləşdiyi vəziyyətə düşmüşdür. Bu problemlər fonunda nəinki Yer in geofiziki vəhdəti, bizim sivilisasiyanın dəyərləri sisteminin, mədəniyyətin vahidliyi real şəkildə dərk edilməyə başlamışdır.

Mədəniyyət insanların həyat tərzinin təşkili və adaptasiyası kimi onların bir-birinə və təbii mühitə münasibətinin vacib göstəricisidir. Məzmunundan və istiqamətindən asılı olaraq o, xalqları bir-birinə yaxınlaşdırır və ayıra bilər. Bizim zamanımızda bəşəriyyətin sağ qalması, özünəməxsus milli mədəniyyətləri ümumbəşəri dəyərlərlə birləşdirən vahid dünya mədəniyyətinin yaranmasından asılıdır.

Müasir dünyanın mürəkkəb problemləri şəxsiyyətin intellektual və humanist keyfiyyətləri haqqında məsələni kəskin şəkildə ortaya qoyur. Aşkar olur ki, fərdin formalaşması milli ilə yanaşı, dünya mədəniyyətinin təsiri altında getməlidir. Bu iki ölçünün uyğunluğu insanın sosial və ətraf mühitlə münasibətlərindəki birtərəflilikdən yayınmağa imkan verir.

Dünya mədəniyyətinin təşəkkül tapmasını çox vaxt yalnız mədəniyyətin avropalaşması ilə eyniləşdirirlər. Dünya mədəniyyəti bütün dünya xalqlarının mədəniyyətinin nailiyyətlərini özündə birləşdirməklə, onların müstəqilliyini qoruyub saxlayır. Bəşəriyyətin vahid mədəniyyəti ayrı-ayrı xalqların mədəniyyətini əvəz etmir, onları zənginləşdirir, onlara müasir dövrün problemlərinin həllində köməklik göstərir. Başqa sözlə, mədəniyyət insanların həyat fəaliyyətinin milli səviyyədə sadə təcrübəsi kimi deyil, çoxölçülü, qlobal proseslərlə əlaqədar hadisə kimi qarşımızda durur.

Həm milli, həm də dünyəvi inkişafın əsasını insanla təbiətin harmoniyası təşkil etməlidir. İqtisadiyyatın inkişafına istiqamətlənmiş əvvəlki strategiyanın yerinə mərkəzində insanın durduğu strategiya gəlməlidir. İnsanların müasir həyat təzi və onların məqsədi sənaye cəmiyyəti dövründə formalaşdığına görə əsaslı şəkildə dəyişməlidir. Ona görə də təkcə mədəni

ənənələr deyil, yeni ekoloji mədəniyyətin məqsədyönlü inkişafı da zəruridir.

Ekoloji mədəniyyət insanın təbiətlə onu dərinədən dərk etməklə birləşməsinin, barışmasının yeni üsuludur.

Ekoloji mədəniyyətin ən vacib əlaməti sadələşən antroposentriзмdən imtina edilməsi və biosferosentrik baxışların qurulduğu baxışlara keçilməsidir. Bu, o deməkdir ki, indi istənilən problemin həllində üstünlük sosial-iqtisadi amillərə deyil, təbii amillərə verilməlidir.

Belə yanaşmanın son məqsədi də, bilavasitə olmasa da, onun mövcud olduğu təbii mühiti saxlamaqla yenə də insandır. Ekoloji mədəniyyətin ölçüsü kimi ekoloji etika çıxış edir. Ekoloji etikaya əxlaq münasibətləri sferasında "insan-insan", "insan-cəmiyyət" ənənəvi münasibətləri ilə yanaşı "insan-təbiət" münasibətlərinin bir sıra cəhətləri daxil edilmişdir.

Ekoloji etikaya məxsus olan əsas xassələr içərisində aparıcı xüsusiyyəti gələcək nəsillərin yaşayacağı təbii mühitə olan qayğı təşkil edir. Ekoloji etikanın onun ənənəvi istiqamətlərindən fərqləndirən onun üzünü gələcəyə çevirməklə, indinin qayğısına qalmasıdır.

Ekoloji etikanın vəziyyəti artıq indi aşağıdakı tələbləri təklif etməyə imkan verir: gələcək nəsillərin yaşaması imkanını pozan istənilən hərəkətdən imtina etmək; təbii mühitin vəziyyətinə təsir göstərən qərarların qəbulunda gələcək nəsillər qarşısındakı məsuliyyət ölçüsü aparıcı olmalıdır; indiki nəsillərin mənafeyinə görə gələcək nəsillərə ziyan vurulmasına yol verilməməlidir.

İnsanla təbiət arasında qarşılıqlı münasibətlərin harmoniyasının təmin edilməsinə xidmət edən ekoloji etikanın müddəaları o zaman reallaşsın bilər ki, o, insan fəaliyyətinin bütün sahələrini (təhsil, tərbiyə, siyasət və s.) əhatə etsin. Yalnız bu halda ekoloji məzmunla dolmuş etik normalar xoş arzular kimi qalmayıb, yeni ekoloji cəmiyyəti yaxşılaşdırır bilər.

Sivilisasiyanın sonrakı inkişafı üçün insanların həyat fəaliyyəti, onların təşkili qaydası tənzimlənməlidir. Milli mədəni

niyyət dəyərlərini tamamlayan ümumbəşəri dəyərlərin zəruriliyi aşkar olur. Birləşdirici humanist müddəalar ekoloji etika sayəsində inkişaf edir. Bu mədəniyyətlərin dialoqu, millət və xalqların qarşılıqlı anlaşması üçün əsas verir. Ekoloji etika əsasında təbiətə yeni münasibət, ondan şüurlu, düşüncəli istifadə mədəniyyəti formalaşır.

Sosial təşkilatların növləri

Dos. T.B.Ağayev

Müxtəlif təşkilatlar adətən bu və ya digər fəaliyyət və ya xidmət növünə görə ixtisaslaşır. Bu öz növbəsində onların arasında funksiyaların dəqiq bölgüsünü zəruri edir. Həmin əsasda texnoloji əlamətlərə görə təşkilatı strukturlar yaradılır ki, onlar da müəyyən funksiyaları yerinə yetirirlər. Sosiologiyada belə strukturlar üfüqi strukturlar adlandırılır. Əməyin funksional bölgüsünə əsaslanan təşkilatlar formal təşkilatlar adlanır. Onlara aşağıdakı xüsusiyyətlər xasdır:

1. Onlar rasionaldır (onların fəaliyyətinin əsasında məqsədəuyğunluq durur).
2. Onların daxilində insanların münasibətləri əsasən xidməti səciyyə daşıyır.
3. Məqsədlər ancaq funksional məqsədlərdir (yəni bilərəkdən birqiymətlidirlər).

Formal təşkilatın əsas funksiyası fərdləri kollektiv əməyin vasitələri və məqsədləri ilə birləşdirməkdir. Bu xüsusiyyətlər onlara aşağıda göstərilən məsələləri uğurlu həll etməyə imkan verir (bunu müəyyən dərəcədə onların üstünlükləri hesab etmək olar):

1. İnsanların fəaliyyətinin və təşkilatın struktur elementlərinin müxtəlifliyindən irəli gələn çatışmazlıqları məhdudlaşdırmaq yolu ilə səmərəliliyin artırılması.
 2. Vahid bir orqanizm kimi bütövlüyün təmin edilməsi.
- Formal sosial təşkilatı insanların sosial mühəndislik

sahəsində çox qiymətli və qədim ixtiralarından biri hesab etmək olar. Formallaşdırma sosial münasibətləri rəsmi sənədlərdə, qanunlarda, təlimatlarda təsbit olunmuş normalar və qaydaların köməyi ilə bir növ sadələşdirir. Bu isə insanların, sosial birliklərin və qrupların davranışında gözlənilən problemləri qabaqcadan müəyyən dərəcədə həll etməyə və səmərəli təşkilatlar yaratmağa imkan verir.

Sosial təşkilatın formal strukturu bölmələr və işçi yerlər arasındakı qarşılıqlı əlaqə və münasibətləri bir sıra nizamlayıcı sənədlərdə təsbit edir. Onlar qanuniləşdirilmiş tələblər, standartlar, nümunələr və davranış normalarının məcmusudur. Burada bütün işçilərin statusu, vəzifə və rol bölgüsü dəqiq şəkildə müəyyən olunur. Deyilənlərdən aydın olur ki, formal struktura malik təşkilatlar bütün əsas münasibətlərin qayəsini (məğzini) təşkil edir, onlarda sosial qayda-qanunun qararlaşmasına səy göstərir.

Bütün müasir formal təşkilatlar öz mahiyyətinə görə müəyyən qədər bürokratik xarakter daşıyır. Bu məsələ ilə bağlı ideal bürokratik təşkilatın M.Veber tərəfindən verilən xarakteristikasını nəzərdən keçirək.

1. Təşkilatın hər bir hissəsinin məqsəd və vəzifələri aydın müəyyənləşdirilmiş olur. Onun qarşısında duran məqsədlərə çatmaq üçün zəruri olan bütün fəaliyyət ən sadə əməliyyatlara qədər dəqiqləşdirilir. Bu yüksək dərəcədə ixtisaslaşmaya imkan yaradır. İxtisaslaşma isə peşəkarlığın artmasına kömək edir və personalı (işçi heyətini) onların keyfiyyətinə görə seçmək mümkün olur.

2. Təşkilat iyerarxiya prinsipləri üzərində qurulur, yəni mövqelər və vəzifələr hakimiyyətin çoxmərhələli strukturu şəklində təşkil olunur. Adətən belə iyerarxiya piramida formasında çıxış edir. Bu piramidada hər bir vəzifəli şəxs yuxarıda duranlar qarşısında həm özünün şəxsi qərarları və hərəkətləri, həm də onun tabeliyində olanların qərarları və hərəkətləri üçün məsuldur. Digər tərəfdən o, özündən aşağıda olanlar üzərində hakimiyyətə malik olur. Bu hakimiyyətin

həcmi və həddləri dəqiq surətdə müəyyənləşdirilir.

3. Vəzifəli şəxslərin qərarları və hərəkətləri formal şəkildə təsbit olunmuş qayda və təlimatlar sistemi ilə idarə olunur. Belə inzibati təşkilatlarda fəaliyyət bu ümumi təlimatların konkret hallara (situasiyalara) tətbiqi deməkdir. Təlimatlar fəaliyyətdə müəyyən yeknəsəqlik yaratsa da, bütövlükdə hakimiyyət strukturu ilə birgə fəaliyyətin müxtəlif növlərini əlaqələndirməyə, təşkilatın sabitliyini təmin etməyə imkan verir.

4. Formal təşkilat xüsusi inzibati heyətə malikdir. Onun vəzifəsi təşkilatın normal işini, hər şeydən əvvəl onun rabitə kanallarının fəaliyyətini təmin etməkdir. Əgər istehsal heyəti əsas məqsədlərə çatmaqda birbaşa (bilavasitə) iştirak edərsə, inzibati heyət bu işdə yalnız vasitəli (bilvasitə), yəni təşkilatın fəaliyyətinin təmin olunmasına yardım göstərmək yolu ilə iştirak edir.

5. Vəzifəli şəxslər müştərilərlə və digər vəzifəli şəxslərlə təmaslarında şəxssizlik yönəmini rəhbər tutmalıdırlar. Hər bir əməkdaş bütün şəxsi mülahizələrini kənara qoymalı və tam emosional qərəzsizlik mövqeyində dayanmalıdır. Təbiiyində olanlarla da məhz bu cür davranmaq zəruridir. Münasibətlərin belə rəsmi olmasının səbəbi iyerarxik səviyyələr, vəzifəli şəxslər ilə onların müştəriləri arasında sosial məsafənin qorunub saxlanılmasının zəruriliyidir.

6. Təşkilat tərəfindən əməkdaşların muzzla tutulması onların xidmət üzrə irəli çəkilməsini nəzərdə tutur. Böyüklüyə və ya uğurlu fəaliyyətə görə irəliyə çəkmə sistemi mövcud olmalıdır. Muzzla tutulma siyasi, ailə və digər əlaqələrə deyil, fəaliyyətdəki keyfiyyətlərə əsaslanır. Adətən vəzifəli şəxslər vəzifələrə seçilmirlər, onlar təyin edirlər. Buna görə də onlar hər hansı qrupdan yox, yuxarı pillədə duran rəislərdən asılı olurlar. Qulluqçular işdən əsassız olaraq azad edilməkdən mühafizə olunmalıdırlar.

M. Veber hesab edirdi ki, formal strukturun bu cəhətləri təşkilatın yüksək səmərəliliyini təmin edə bilər. Başqa söz-

lə, formal struktur səmərəlilik (rəsonallıq) prinsipləri üzərində qurulmalı, şəxssizlik münasibətlərini möhkəmləndirməli və ilk növbədə yuxarıdan aşağıya idarəetmə təsirlərinin həyata keçirilməsinə yönəlməlidir.

Peşəkarlığın artması və informasiya texnologiyalarının inkişafı prosesləri müasir formal təşkilatın fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Yüksək ixtisaslı mütəxəssislər avtoritetlər iyerarxiyasına bağlanırlar, adətən orta ixtisaslı işçilərdən daha çox səlahiyyətə malik olurlar. Təbii ki, bu hal bürokratik iyerarxik strukturun bürokratik təbiətini aradan qaldırır və daha çevik idarəetmə sisteminin yaranmasına səbəb olur. Bundan əlavə, informasiya texnologiyaları aşağı ixtisaslı işçiləri sıxışdırıb çıxarır və onların gördüyü işlərin bir hissəsini maşınların öhdəsinə verir. Buna görə əminliklə demək olar ki, əgər mexanikləşdirmə standartlaşmaya doğru aparırsa, informasiyalaşdırma təşkilatın çevikliyində doğru aparır.

Formal strukturdan fərqli olaraq, qeyri-formal struktur aşağıdan başlayaraq yuxarıya istiqamətlənməklə qurulur və hər şeydən əvvəl, öz-özünə təşkil proseslərinin nəticələrini təsbit edir (möhkəmləndirir). O, işçilərin şəxsi xüsusiyyətlərini və real insanlar arasındakı (vəzifəli arasında yox) münasibətləri əks etdirir. Bu halda bir çox normalar situasiya xarakteri daşıyır ki, bu da qeyri-formal strukturunu çevik və mütəhərrik edir.

Qeyri-formal struktur özündə həm formallaşmış xidməti və işçi əlaqələri, həm də insanların ünsiyyəti zamanı yaranan sosial, psixoloji asılılıqları ehtiva edir. Münasibətlərdə qarşılıqlı rəğbət və antipatiyalar, sosial-etnik amil, yaş, peşə və s. ilə bağlı amillər əhəmiyyətli rol oynayır.

Təşkilatda qeyri-formal strukturun əmələ gəlməsi bir sıra səbəblərlə şərtlənir. Həmin səbəblər aşağıdakılardır:

- təşkilatda sosial münasibətlərin tam məcmusunu formallaşdırmağın mümkünsüzlüyü;
- təşkilatın strukturunda konkret insanların özünə-

məxsus (spesifik) xüsusiyyətlərini və keyfiyyətlərini nəzərə almaq zərurəti;

- xarici mühitin dəyişməsinə təşkilatın reaksiya vermək zərurəti;

- təşkilatda gözlənilməyən situasiyaların (vəziyyətlərin) yaranmasının və meydana çıxan problemlərin həlli üçün yeni yanaşmaların tələb olunmasının qaçılmazlığı.

Real olaraq qeyri-formal struktur qeyri-formal qrupların şəbəkəsi kimi fəaliyyət göstərir. Bu qruplar formal cəhətdən möhkəmlənmiş bölmələrə çox oxşarıdır. Onların öz liderləri, öz iyerarxiyaları vardır. Geniş açıqlanmayan həvəsləndirmələr və sanksiyalar (cəzalar) sistemi ilə qüvvətləndirilmiş yazılmamış davranış qaydaları və normaları fəaliyyət göstərir. İstənilən təşkilatda şəyələr və məxfi məlumatlar şəklində qeyri-formal kommunikasiya (rabitə) mövcuddur və bəzən bu, rəsmi məlumata nisbətən həqiqətə daha çox yaxın olur.

İnsanları qeyri-formal qruplara daxil olmağa çox vaxt aşağıdakı səbəblər sövq edir:

1. Mənsubiyyət hissənin təmin olunması; belə ki, təşkilat formalarının çoxu insanları bilərəkdən sosial təmaslarından məhrum edir.

2. İş yoldaşları tərəfindən yardımın zəruriliyi. İdeal halda tabelikdə olanlar heç nədən çəkinib – utanmadan özlərinin birbaşa (bilavasitə) rəhbərlərinə müraciət etmək imkanına malik olmalıdırlar. Əgər bu baş vermirsə, rəis öz tabeliyində olanlarla qarşılıqlı münasibətini diqqətlə araşdırıb qaydaya salmalıdır.

3. İnsanın mühafizə olunmağa can atması. İnsanlar həmişə yəqin etmişlər ki, güc birlikdədir. Onlar özlərini xarici mühitin yad təsirlərindən qorumaq üçün müəyyən icmalarda birləşirdilər. İndi isə öz hüquqlarını müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqlarında və s.-də birləşirlər.

4. İnsanların bir-biri ilə ünsiyyətdə olma tələbatı. İnsanlar onların ətrafında nələrin baş verdiyini, xüsusilə də əgər

bunlar onların mənafeələrinə toxunursa, bilmək istəyirlər. Lakin formal təşkilatlarda daxili təmaslar olduqca zəifdir. Qeyri-formal təşkilat məlumat əldə etmək üçün qeyri-formal kanallara yol açır.

5. İnsanların rəğbət bəslədikləri şəxslərə yaxın olmaq arzusu.

Həm formal, həm də qeyri-formal təşkilatlar real sosial nizamə öz töhfələrini verirlər, bir-birini tamamlayır, təşkilatdaxili əlaqələri zənginləşdirir və təkmilləşdirirlər. Strukturların qarşılıqlı təsirinin sinergetik effekti münasibətlərin müvafiq dərəcədə formallaşdırılması ilə təmin olunur. Bunlar da öz növbəsində həll edilən təşkilati məsələlərin xarakteri ilə müəyyən edilir. Burada ümumi yaxınlaşma meyli belədir: yaradıcılığın rolu yüksək olduqca, daha çox çeviklik göstərməli, dəyişmiş şəraitə uyğunlaşmaq bacarığı tələb olunduqca, hər bir insanın fərdi xüsusiyyətlərindən daha fəal istifadə edilməli, təşkilatın strukturu isə nisbətən az formallaşmış olmalıdır.

Qloballaşma prosesində ABŞ-ın milli təhlükəsizlik siyasəti

BDU-nun sosiologiya
kafedrasının dissertantı A.İ.Kosayev

ABŞ dünyanın sabitliyi, təhlükəsizliyi siyasətinə üstünlük verir. Z.Bjezinski yazmışdır: «Qlobal təhlükəsizlik üçün ABŞ ilk növbədə öz təhlükəsizliyini möhkəmləndirməlidir».(1. səh. 18)

Əgər təhlükəsizlik Amerika materikini əhatə etsəydi təhlükəsizliyin yaradılması asan olardı. Amerikanın təhlükəsizliyi Avropa, Asiya, Afrika ilə bağlıdır.

ABŞ politoloqları belə bir fikir irəli sürürlər ki, bir dövlətin özünün təhlükəsizliyini təmin etməsi qeyri mümkündür. Təhlükəsizlik qlobal səviyyədə həll olunmalıdır. 1-ci Dünya müharibəsi qeyri-bərabər inkişafın nəticəsində baş

verdi. Buna görə də ABŞ prezidenti Vilson Versalda millətlərin bərabər hüquqluluğunu irəli sürdü. Beynəlxalq problemləri hegemon dövlətlər həll edirlər. Belə qeyri bərabərlik isə yeni təhlükələrin meydana gəlməsinin əsas səbəblərindən biridir. Belə təhlükəsizlik başqa dövlətlərin də təhlükəsizliyini nəzərdə tutmalıdır. ABŞ-ın təhlükəsizlik sistemində milli güc əsas yer tutur. Milli şüura belə bir ideologiya yeridilir ki, Amerika milləti sən güclüsən, buna görə də istər qloballaşmada istərsə də qlobal təhlükəsizlikdə hegemon olmalısan. «Reyqanomika» adlanan iqtisadi model isə iqtisadi sahədə qloballaşmanı həyata keçirməyi nəzərdə tuturdu. İqtisadi proqramın həyata keçməsi nəticəsində ABŞ iqtisadiyyatı gücləndi. Politoloq D.Rozenou milli mənafeyi dövlət quruluşunun üstünlüyü ilə əlaqələndirirdi. (2 səh. 5)

İqtisadi qloballaşma siyasi sabitlik və təhlükəsizlik yaradır. XX əsrin 40-50-ci illərində həyata keçirilən «Marşal planı» 80-ci illərdə Reyqanın qlobal iqtisadi siyasəti, 90-cı illərdə azadlığı qorumaq aktı ABŞ-ın milli təhlükəsizlik siyasətindən irəli gəlir. Dünyada baş verən qloballaşma prosesini tədqiq edən müəlliflərdən biri olan Elvin Tofler «Amerika qlobalizmi» modelini irəli sürmüşdür. (3 səh. 27)

ABŞ-ın qloballaşma və milli təhlükəsizlik siyasəti aşağıdakı amillərlə səciyyələnir.

1. İqtisadi əməkdaşlığı genişləndirmək, humanitar yardımı artırmaq.
2. Təhlükəli regionlarda hərbi bazalarını yaratmaq.
3. Təhlükəni aradan qaldırmaq üçün silahlı qüvvələrdən istifadə etmək.

ABŞ özünə təhlükə hesab etdiyi ölkələrdə milli gücünü artırır. Uzun müddətli müharibəni təhlükəli hesab edir. Ona görə də qısa müddətli müharibələr aparmaqla beynəlxalq sabitliyi qorumağa çalışır. ABŞ politoloqları aşağıda sadalananları təhlükə hesab edir.

1. Məhəlli, regional müharibələrin çoxalması.
2. Nüvə silahından istifadə edilməsi təhlükəsi.

3. Yeni təhlükəli silah növlərinin meydana gəlməsi.
4. Terror hadisələrinin geniş miqyas alması.
5. Qlobal istiliyin yayılması, ekoloji təhlükə, güclü təbii fəlakətlərin baş verməsi.

ABŞ-ın qlobal gücü yalnız onun xarici siyasətindən deyil, daxili sistemin dinamikasından irəli gəlir. Z.Bjezinskiyə görə «ABŞ cəmiyyətin sosial laboratoriyasıdır»

ABŞ-ın qloballaşma siyasətində üstünlüyü aşağıda göstərilənlərdən irəli gəlir.

-ABŞ-ın iqtisadiyyatı dinamik inkişaf sürətinə görə fərqlənir.

-İntellekt səviyyəsinin yüksəkliyi.

-Dövlət idarəetmə mexanizminin demokratik dəyərlərə söykənməsi

-Amerika həyat tərzini qlobal cəmiyyətin həyat tərzinin əlamətlərini birləşdirir.

-ABŞ dünya dövlətlərinə inkişafın modelini verir.

-Yüksək texnologiya yaradır.

ABŞ politoloqları təhlükəni aradan qaldırmaq üçün ilk növbədə təhlükəni törədən mənbələri öyrənirlər. ABŞ qlobal təhlükəsizliyin təmin olunmasında nəzəri və praktik cəhətdən beynəlxalq qaydaların yaranmasına və əməl olunmasına üstünlük verir.

ABŞ politoloqları qloballaşma prosesində yeni təhlükələrin yarana biləcəyini qabaqcadan proqnozlaşdırır və onun qarşısını alan tədbirlər proqramı hazırlayırlar. Təhlükəni aradan qaldırmaq üçün milli güc hazır vəziyyətdə saxlanılır. Milli şüurda səfərbərlik elementləri öz fəallığını saxlayır. Dost, müttəfiq, bitərəf, düşmən, gizli düşmən olan dövlətlərin mövqeləri müəyyənləşdirilir.

Amerikada əxlaqi dəyərlərlə milli mənafe və milli təhlükəsizlik məsələləri əlaqələndirilir. Əxlaq məsələlərində insan azadlığı pozulursa, deməli təhlükəsizlik sistemi düzgün qurulmamışdır.

ABŞ-ın qloballaşma siyasəti XXI əsr mədəniyyətinin mühüm göstəricisidir. Qloballaşmada aparıcı ölkələr özünün effektiv siyasətini həyata keçirir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

- 1.3.Бжезинский «Выбор мирового господства или глобальное лидерство». Москва, 2004
- 2.Социально-философские аспекты современных международных отношений. Москва, 1989
- 3.А.Тоффлер «Сдвиг власти США: экономика, политика и идеология». Москва, 1992

Qloballaşmanın həyata keçməsi prosesində milli təhlükəsizlik siyasəti

BDU-nun sosiologiya kafedrasının
dissertantı A.İ.Kosayev

Müasir dünyada mürəkkəb proseslər baş verir. Qloballaşma ilə yeni dünya nizamı bir-birini tamamlayan sosial-siyasi proseslərdir.

Qloballaşmanın əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- transmilli korporasiyaların qlobal fəaliyyəti;
- elmi texniki tərəqqiyə əsaslanan texnologiyanın inkişafı;
- qlobal iqtisadi sərhədlərin genişlənməsi;
- kapitalın yerdəyişməsi;
- ümumbəşəri dəyərlərin bərqərar olması;
- vahid siyasi, iqtisadi, sosial mədəni məkanın formalaşması.

Qloballaşma siyasəti həyata keçirilərkən aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır: dövlətin inkişaf səviyyəsi; dövlətin yerləşdiyi coğrafi məkan; cəmiyyət daxilində iqtisadi, sosial siyasi qüvvələrin yerləşməsi nisbəti; mədəniyyətin inkişaf səviyyəsi; demokratikləşmə prosesinin səviyyəsi; millətin özünüdərk etmə səviyyəsi; Azərbaycan əlverişli geosiyasi məkan-

da yerləşir ki, bu da güclü dövlətlərin bölgədə mənafeələrinin toqquşmasına gətirib çıxarır. Azərbaycanın müharibə vəziyyətində olması da bu ziddiyyətlərə səbəb olur. Azərbaycan ərazisinin iyirmi faizi işğal altındadır. İqtisadi və siyasi sahədə dövlət quruculuğu iti suqətlə aparılır.

Qloballaşma şəraitində milli təhlükəsizliyi təmin etmək dövlətin başlıca vəzifəsidir. Hər bir dövlət milli təhlükəsizliyin beynəlxalq təhlükəsizliklə əlaqələndirir. Beynəlxalq təhlükəsizlik qlobal təhlükəsizliyi, regional təhlükəsizliyi və kollektiv təhlükəsizliyi əhatə edir.

Milli təhlükəsizliyin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır: Hərbi təhlükəsizlik, sosial- siyasi təhlükəsizlik, iqtisadi təhlükəsizlik, informasiya təhlükəsizliyi və ekoloji təhlükəsizlik.

Şəxsiyyətin intihar etməsinə təsir göstərən sosial-psixoloji amillər

Əli Ayan- BDU-nun psi-
xologiya kafedrasının magistrantı

Psixoloji araşdırmalar və aparılan müşahidələr təsdiq edir ki, şəxsiyyətin fəaliyyətində, insanlarla qarşılıqlı münasibətlər sistemində ünsiyyət prosesində, yaşayış həyat tərzində bəzən sarsıntılar yaşanır. Nigarançılıq halları, psixoloji təlatüm, stressiv vəziyyət, hətta depressiv hal yaşayanlar intihara əl atırlar. Öz həyatlarına qəsd etməyi, susidal davramışı asan yol kimi seçirlər.

İntiharın səbəbləri haqqında müxtəlif elmi mülahizələr məlumdur. Sosioloqlar, hüquqşünaslar, pedaqoqlar, o cümlədən psixoloqlar insanların, xüsusilə yeniyetmələrin intihara cəhdinin səbəblərini psixoloji baxımdan izah etmişlər. Müfəxəsslər tərəfindən yaranmış fikir müxtəlifliyi intihar hadisəsinin özünün mahiyyəti və cəmiyyətin xarakteri ilə əlaqədardır. Belə ki, aparılmış tədqiqatların nəticələri ilə tanışlığımız göstərir ki, keçmiş sovet dönəmində çap olunmuş əsərlərdə müəl-

liflər intiharı psixi xəstəlik, xroniki alkoqolizm zəminli patoloji hal kimi səciyyələndirməyə üstünlük vermişlər. Onlar sosial-psixoloji amillərin təsirini SSRİ kimi nəhəng bir dövlət üçün qəbul edilməz olduğunu qeyd etməklə, bu faktları dilə gətirməyə belə cəsarət etmədilər. Zamanın tələbindən irəli gələn belə yanaşma Türkiyə Cumhuriyyətində aparılan tədqiqatların nəticələrində də müşahidə olunurdu.

Statistik hesablamalara görə hər il dünya ölkələrində intihar edənlərin sayı 500 mindən çox adamı əhatə edir. Son zamanlar İraq Respublikasının keçmiş prezidenti Səddam Hüseyin dar ağacından asılması səhnəsinin televeziya ekranlarında nümayişindən sonra yeniyetmələr arasında intihar halları çoxalmışdır. Bu faktda yeniyetmələrin S.Hüseynə oxşamaq, onun çəkdiyi əzabları yaşamaq istəyi, ideali mühüm psixoloji faktor kimi diqqəti cəlb edir.

Tədqiqatlar göstərir ki, sosial-iqtisadi durum, dini fanatizm təbliğatı, təhsildə uğursuzluq və burada yaşanan problemlər, ailə münasibətləri, məişət problemləri, oğlan-qız münasibətlərinin gərginliyi, yaş böhranları, temperament və xarakterin situativ dəyişkənliyi, həmçinin risk nümayişi, S.Hüseyn və başa qalarına oxşamaq cəhdi və s. kimi amillər susidal hərəkətlərin baş verməsinə səbəb olur.

Azərbaycanın hərbi təhlükəsizliyi

BDU-nun sosiologiya kafedrasının
dissertantı A.İ.Kosayev

Beynəlxalq terrorizm Azərbaycan üçün böyük təhlükələrdən biridir. Məhz buna görə də Azərbaycan 11 sentyabrda ABŞ-da baş verən terror hadisəsini pislədi və antiteror əməliyyatına qoşuldu. Azərbaycan terordan əziyyət çəkən ölkədir. Beynəlxalq teroru qrupları olan «Asala», «Daşnakstyün» teroru qrupları Azərbaycanı qanlı cinayətlər

törədiblər. Azərbaycanın təhlükəsizlik konsepsiyasında regional təhlükəsizlik mühüm yer tutur. Azərbaycan Qafqaz geosiyasi regionunda yerləşir. Qafqaz mürəkkəb geosiyasi məkandır. Qara dəniz və Xəzər dənizi ilə əlaqədə Qafqazın strateji gücüdür. Şimali Qafqazda baş verən qeyri-stabil vəziyyət Azərbaycan üçün təhlükədir. Cənubi Qafqazda Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan müstəqilliyini elan etmişdir. Lakin Ermənistan dövləti Azərbaycan Respublikasının ərazisinin 20%-ni işğal etmişdir. Hazırda Qarabağda və Azərbaycanın digər işğal edilmiş ərazilərində özünün işğalçı ordusunu saxlayır. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü, suverenliyi pozulmuşdur.

BMT-nin nizamnaməsində yazılmışdır ki, hər bir dövlət özünü müdafiə etmək üçün Milli ordusunu yaratmalıdır. O Azərbaycanın Respublikasının konstitusiyasında öz əksini tapmışdır. Azərbaycanın Respublikasının konstitusiyasında deyilir: «Azərbaycan Respublikası öz təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə silahlı qüvvələr və başqa silahlı birləşmələr yaradır» (1)

Azərbaycanın təhlükəsizliyində hərbi müdafiə siyasəti başlıca yer tutur.

Hərbi müdafiə, ordu quruculuğu sahəsində təhlükəsizliyin əsas konsepsiyaları aşağıdakılardır:

-Milli müdafiə haqqında elmi konsepsiyanın hazırlanması;

-Milli ordunun gücləndirilməsi;

-Ordunun yüksək döyüş hazırlığına və nizam-intizama malik olması;

-Ordunun müasir texniki vasitələrlə təmin olunması;

-Ordunun hərbi təbliğatının hərtərəfli təminatı;

-Hərbi kadrların hazırlanması və təkmilləşdirilməsi;

-Ordunun hərbi peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi;

1. Azərbaycan respublikasının konstitusiyası BAKI 1995 səh.6.

-Yeni döyüş silahları ilə təmin edilməsi, onu işlətmək peşəkarlığına yiyələnmə;

-Ordunun maarifləndirilməsi və hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin gücləndirilməsi;

-Ordudan daxili siyasi qarşıdurmada istifadə edilməməsi.

Güclü orduya malik olan dövlət ölkənin Milli mənafeyini və təhlükəsizliyini təmin edə bilər.

Azərbaycanın silahlı qüvvələrinin məqsədi ölkənin ərazi bütövlüyünü qorumaqdan ibarətdir.

Dövlətin siyasi strategiyası əsasında yaradılan hərbi konsepsiya, hərbi taktika, iqtisadi inkişaf, gələcəyə, dövlətə və xalqına inam milli ordunu gücləndirən əsas amillərdir.

Milli ordunun geniş günyagörüşə malik, intellektual səviyyəli, hərbi işi dərinlən bilən, yüksək ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsi təhlükəsizliyin əsas strateji istiqamətlərindən biridir. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının ulu öndəri Heydər Əliyevin fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası silahlı qüvvələri üçün ali hərbi təhsilli komandır, qərargah zabitlərinin, hərbi elmi işçilərinin hazırlanması, onların ixtisaslarının artırılmasını, dövlət orqanlarında çalışan yüksək vəzifəli şəxslərə Respublikanın müdafiəsi ilə əlaqədar hərbi strateji, hərbi-iqtisadi və hərbi-siyasi məsələlərin öyrədilməsini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası silahlı qüvvələrinin hərbi kateqoriyası yaradılmışdır.

Mülki ilə hərbi qrupların əlaqələndirilməsində digər tədbirlər də həyata keçirir. Bu əlaqələrdən biri ümumtəhsil məktəblərinin hərbi dərslərin yenidən qurulmasıdır. Əhalinin mülki müdafiəsinin təşkilinin yaxşılaşdırılması bu tədbirlərdən biridir. Bu yaxınlarda yaradılan «Müdafiə fondu» Azərbaycan xalqının müdafiə sisteminin möhkəmləndirilməsinə marağın təzahürüdür. Müstəqil dövlətin inkişafında və ölkənin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi Azərbaycan Respublikası silahlı qüvvələri başlıca yer tutur.

Azərbaycanın Milli təhlükəsizliyində hərbi təhlükəsizlik əsas yer tutur.

Hərbi təhlükəsizliyə hərbi siyasət, hərbi struktur, hərbi xidmət daxildir.

Hərbi təhlükəsizliyə bunlardan əlavə; müxtəlif hərbi nəzəriyyələr və baxışlar, iqtisadi güc, hökumətin hərbi siyasəti, hərbi və ümumi döyüş nizamnaməsi, rəhbərliyin sərəncamları, Ali Baş Komandanın, Müdafiə Nazirinin əmrləri, sərəncamları daxildir. Silahlı qüvvələr ölkəyə gözlənilən təcavüzün qarşısını almalı, Milli təhlükəsizliyi təmin etməlidir.

Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran vəzifələr aşağıdakılardır.

- Ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi;

- Regionda gərginliyin aradan qaldırılması;

- Azərbaycana qarşı gələcəkdə baş verəcək təhlükənin qarşısının alınması;

- Azərbaycanın suverenliyini beynəlxalq hüquq qaydalarına əsasən müdafiə olunması;

- Silahlı qüvvələrin döyüşə hazır olmaları;

Hərbi təhlükəsizlikdə üç cəhət qiymətləndirilməlidir.

- Hərbi təhlükənin qiymətləndirilməsi;

- Hərbi təhlükənin qiymətləndirilməsi;

- İqtisadi inkişafın gücləndirilməsi.

Azərbaycanın təhlükəsizliyi Cənubi Qafqazda və Xəzər siyasi regionu ilə sıx bağlıdır. Bu regionda baş verən hadisələr Azərbaycanın təhlükəsizliyinə ciddi təsir edir. Azərbaycan qədim zamanlardan Şərqi qapısı adlandırılır. Cənubi Qafqazda Azərbaycan coğrafi vəziyyətinə, ərazisinə, əhalisinə və iqtisadi gücünə görə əsas dövlətlərdən biridir. Xəzər dənizində Bakı əsas ticarət limanıdır. Bakı limanı Rusiya, İran və Orta Asiyayı iqtisadi cəhətdən əlaqələndirir. Təhlükəsizlik əsasən iki sferanı əhatə edir; daxili və xarici.

Daxili təhlükəsizlik ilk növbədə demokratik cəmiyyətin yaradılmasıdır. Vətəndaşların razılığı əsasında qurulan cəmiyyət təhlükəsiz cəmiyyətdir.

Xarici təhlükə ölkə üçün xaricdən hücum, təxribatın həyata keçirilməsidir. Buna görə də Milli təhlükəsizlik kompleksində siyasi, iqtisadi, hərbi müdafiə, hüquq, sosial təminat sahələrini əhatə edir. Xarici təhlükə əsasən Ermənistan tərəfindən edilən işğalçılıqdan ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası tarixin dərslərindən nəticə çıxararaq öz güclü ordusunu yaratmış və inkişaf etdirməkdə də durmadan işlər görülür.

Терроризм в представлении современной азербайджанской молодежи: причины, ассоциации и образы

Сазонова Алена, магистрантка

Актуальность проблемы терроризма трудно переоценить в условиях современной действительности. По данным ООН, в течение последних пятнадцати лет прослеживается стабильная тенденция роста террористических проявлений. Если в 1980 году было совершено 500 терактов, то в 1989 году – уже 850. Подъем приходится на 90-е годы – 10000 терактов ежегодно в период 1990 – 1995 год и 20000 терактов в период 1996 – 2006 год. Возросла жестокость и масштабность террористических проявлений. Проблема терроризма не обошла стороной и нашу республику. Ряд терактов имел место в Бакинском метрополитене в 90-х годах. И в этой связи значительный интерес представляет изучение проблемы терроризма и в нашей республике. В частности представление современной молодежи Азербайджана о терроризме.

В результате проведенного исследования было установлено, что проблема терроризма является достаточно актуальной для азербайджанской молодежи, уступая только, проблеме воин. При этом респонденты ставили проблему терроризма в один ряд с проблемой Нагорного Карабаха, они как бы являются взаимозаменяемыми в представлении опрошенных. Что подчеркивает значимость проблемы. Респонденты также указывают на динамику роста терроризма в будущем. Опрос показал, что наша молодежь хорошо осведомлена о проблеме терроризме. Самым называемым терактом является нападение на башни-близнецы в Нью-Йорке 11 сентября. В один ряд с захватом школы, в Беслане опрошенные поставили события 20 января и Ходжалы. При этом наша молодежь считает, что наше правительство способно справиться с проблемой терроризма в сотрудничестве с другими государствами.

Также было выявлено, что в представлении азербайджанской молодежи терроризм – явление, разрушающее общество; абсолютное зло, которое портит обычным людям жизнь. Терроризм ассоциируется у наших респондентов со смертью, убийством, злом, страхом, болью и ужасом. Террористы видятся опрошенным как сумасшедшие, жестокие и злые не люди.

В конце хотелось бы коснуться названных в результате опроса причин терроризма. Причину терроризма опрошенные видят в основном в стремлении некоторых народов к свободе и противостоянии двух миров: христианского и мусульманского. Террористами же становятся, по мнению наших респондентов, попав под чужое влияние или в результате неблагоприятной жизненной ситуации.

В завершении хотелось бы отметить, что современная азербайджанская молодежь имеет негативное отношение к проблеме терроризма, обладает достаточной осве-

домленностью об этом социальном явлении и эта проблема является достаточно актуальной.

Albert Şveyserin
humanist etika konsepsiyası

Kərimova Nəzakət İsfəndiyar qızı

Mədəniyyət fəlsəfəsi və mədəniyyət tarixi, etika tarixi və nəzəriyyəsi, habelə din və musiqiyə dair suallara verdiyi cavablara görə, Albert Şveyser fəlsəfə tarixində nəhəng fiqurlardan biri sayılır. Filosofun dərin mənaya, orijinal ifadə üslubuna və humanist istiqamətinə görə çox böyük əhəmiyyətə malik olan «Mədəniyyət fəlsəfəsi konsepsiyası» XX əsrdə bu istiqamətdə yazılan əsərlər sırasında ən dəyərli yerlərdən birini tutur. O, bəşər sivilizasiyasının qurubunu, mədəniyyətin böhranı məsələsi ilə dərinləndirən maraqlanmış, mədəniyyətin tərəqqisinin inamlı müdafiəsinə qalxmış və mədəniyyətdə humanist dəyərlərin inkişafına çalışmışdır. edir. A.Şveyser «Mədəniyyət və etika» əsərində yazır: «Fikrimcə, bizim mədəniyyət kifayət qədər etik xarakterə malik deyil. Bu zaman sual yaranır: nə üçün etika mədəniyyətimizə bu qədər zəif təsir göstərir? Nəhayət, mən bu fakta belə aydınlıq gətirməyə çalışdım: etika heç bir gücə malik deyil, çünki o, qeyri-mükəmməl və ziddiyyətlidir. Əslində, etikanın predmeti yalnız bizim insanlara olan münasibətimiz yox, ümumilikdə bütün mövcudata göstərdiyimiz münasibət olmalıdır. Bu cür etika daha sadə və daha müəkkəmməldir. Bu cür etik tərbiyə vasitəsilə biz bütün kainatla ruhi əlaqə yaratmış oluruq. Mənim bu ideyalarım fəlsəfədə olduğu kimi, dində də qəbul edildi. Fikrimcə, bütün dinlərin və fəlsəfi sistemlərin son məqsədi insanları son dərəcə yüksək humanist dəyərlərə əməl etməyə səsləməkdən ibarətdir. Bu mənada, ən dərin fəlsəfə dinə, ən dərin din isə düşüncəyə çevrilir. Din və fəlsəfə sözün həqiqi mənasında, insani

duyguları oyatmaq məqsədini güddükdə əsl vəzifəsini yerinə yetirmiş olur».

«Mədəniyyət və etika» əsərinin «Mədəniyyətin intibahı və tənəzzülü» bölməsində A.Şveyser iki qrup problemi daha dərinləndirən təhlil edir: mədəniyyətin müşahidə edilən böhranın səbəbləri və onun intibahına gedən yolun axtarışı. Müasir mədəniyyətin tənəzzülündə müharibənin heç bir rol oynamadığını, əksinə müharibəni bu böhranın ifadəsi kimi qiymətləndirən filosof savaşa mədəniyyətin mövcud böhranını daha da sürətləndirən vasitə kimi baxırdı. «Müharibə mədəniyyətin özünüməhv prosesindən başlayır və bu proses hazırda var gücü ilə davam edir». O, bu qənaətə I və II Dünya müharibələrinin nəticələrini təhlil edərkən gəlir. Nüvə sınaqlarına, silahlanmaya, dünya və lokal müharibələrə qarşı aktiv mübarizə aparan Şveyser qızgın pasifistə (hər cür müharibə əleyhinə qarşı çıxan sülhpərvər) çevirmişdir.

Şveyser müasir mədəniyyətin tənəzzülünün digər bir səbəbini istehsalın ictimai xarakteri ilə əlaqələndirirdi. «Müasir istehsalın ictimai xarakteri ondan ibarətdir ki, o insanları qidalandıran, onları bəsləyib-böyüdən torpaqdan ayırmışdır. Şəhər həyatı isə insanları daha çox zədələyir. Cəmiyyət fərdə, fərdin cəmiyyətə təsirindən daha güclü təsir göstərir. Bu proses sürətləndikcə, mədəniyyətdə tənəzzül baş verir. Cəmiyyətlə fərd arasında münasibət yalnız intellektual cəhətdən yox, həm də etik planda məhv edilir. Filosofun fikrincə, xristian etikasını mədəniyyətin böhranının aradan qaldırılmasında gücsüzdür. Şveyser onda heç bir ümid görmür.

O, mədəniyyətin intibahında ayrı-ayrı fərdlərin mənəvi sahədə yaradıcı fəaliyyətlərinə ümid bəsləyir. Şveyserə görə, hər kəs öz üzərinə mənəvi-əxlaqi ideyaların daşıyıcısı funksiyasını götürməlidir. Yalnız şəxsiyyətin belə etik-məğrur ruhu bəşəriyyətə humanist mədəniyyəti qaytaracaq və onun intibahını uzunömürlü edəcək. Filosof özünün mədəniyyət fəlsəfəsi konsepsiyasını optimist dünyagörüş və humanist etika adlandırır.

Şveysər bəşəriyyət və onun mədəniyyətinin faciəsinin XIX əsrin ortalarından başladığını, məhz həmin vaxtdan optimist dünyagörüşün və rəşionalizmin böhranının ilkin əlamətlərinin meydana çıxdığını qeyd edir. Qərbi Avropa fəlsəfəsinin və etik fikrinin bütün inkişafı tarixi, filosofun fikrincə, optimist dünyagörüş uğrunda mübarizə tarixindən ibarət olmuşdur. Lakin optimist dünyagörüş və nikbin individual etika uğrunda mübarizə uğursuzluqla nəticələnib. Əvəzində sosial etika və pessimizm yaranıb. «Pessimizm həyata inamın azalmasıdır. Bu, mədəniyyət üçün son dərəcə təhlükəlidir. Sosial etika isə şəxsiyyətin fərdiliyinə məhəl qoymur, bununla da mədəniyyətin etik və dünyagörüş əsaslarını sarsıdır. Bəşər faciəsinin məğzi məhz bundadır.

Ekoloji biliyin müasir inkişaf meyilləri

Kərimova Nəzakət İsfəndiyar qızı

Başlıca prioriteti istehsal fəaliyyətini genişləndirmək olan sivilizasiyanın texnokratik növünə malik olduğumuz bir dövrdə insan var gücüylə təbiət üzərində üstünlüyə can atır. Əgər əvvəllər təbiətə qarşı yönələn təhlükə lokal və regional xarakter daşıyırdısa, hazırda bu strateji genişlik kəsb edir. Antarktida üzərində ozon deşiyi, bütün en dairələrində ozon təbəqəsinin azalması, parnik effekti, bütün bunlar insan-təbiət, təbiət-sivilizasiya arasında ən güclü ziddiyyətlərə çevrilmişdir. Bugünkü və gələcək nəsillərin sağlam həyat şəraitini təmin etmək tələbatı hazırda özünü kəskinliklə büruzə verməkdədir.

Planeti ölüm təhlükəsi ilə hədələyən ekoloji böhranın baş verməsinin bilavasitə günahkarı insanın özü tərəfindən yaradılmış və onun özünə qarşı çevrilmiş Elmi Texniki Tərəqqidir. İntibah dövründən etibarən insan kainatın mərkəzində götürülərək yaradılmışların ən qiymətli statusunu qazandı və bu dünyagörüşə uyğun texnokratik təfəkkür tipi tə-

şəkkül tapdı. Sənaye inqilabının və industrializmin əmələ gəlməsindən sonra isə insanın təbiətdə və cəmiyyətdə yeri və rolu daha da gücləndi. Daha çox fiziki elmlərdə baş verən tədrici irəliləyişlər (xüsusən mexanikada) təkcə dünyanın fiziki xəritəsinin əsasında dayanmadı, həm də dövrün dünyagörüşünün nüvəsinə çevrildi. Bu mexaniki - antroposentrik dünyagörüş idi. O, faktiki olaraq insana təbiətdə istədiyi kimi hərəkət etməyə bütünlüklə «icazə» verir, bununla da sosial və ekoloji praktikada əxlaqi aspekti inkar edirdi.

Mexaniki dünyagörüşün doqmatikliyi təbiət-cəmiyyət qarşılıqlı təsirinin nəzəri və praktik dərk edilməsinə yeni yanaşma axtarırların qarşısını alır, köhnə yaşayış tərzinin dünyagörüşünün istiqamətlərini əsaslandırır. Bu mürəkkəb sistemlərin fəlsəfi əsaslandırılması zamanı insana əsasən təbiətdən kənar varlıq, təbiətə isə cansız təbii sərvətlər və ehtiyatlar anbarı kimi baxılırdı. İnsanın bu «anbardan» öz istək və iradəsinə uyğun şəkildə istifadə etməsinə tam səlahiyyət verilir, başqa sözlə, təbiətin fəth edilməsinə doğru yönələn təzyiqlə uyğun fəlsəfə formalaşır. Belə hesab olunurdu ki, öz-özlüyündə insan təbiətin şahıdır və o ətraf mühiti ağına necə gəlir, o cür də dəyişə, idarə edə bilər.

Doğrudan da, təkamülün lideri sayılan homo sapiens müstəsna mühityaradıcı aktivliyə malikdir. «Əsas diqqətini texnosferanın sərhədlərinin genişlənməsinə yönəltməklə, insan digər canlıların da həyatını təhlükə altında qoymuşdur. O, ekosferada son dərəcə təhlükəli «avtoritar-totalitar rejim» yaratmaqla Yerdə bir növün – insanın monopolizminə nail olmuşdur» [191, 4-10]. Başqa sözlə, cəmiyyətin maddi maraqları ilə təbiətin fundamental qanunları arasında yaranan ziddiyyət planet miqyasında baş verən ekoloji böhranın əsas səbəbi kimi xarakterizə olunmalıdır. Texnogen təsir nəticəsində təbii sistemin stabilliyini pozan insan qlobal ekoloji böhranın yaradıcısı kimi həm də öz həyatını təhlükə qarşısında qoymuşdur (Bumeranq effekti).

Unutmaq olmaz ki, bütün canlı aləm özünütənzimləyən qapalı dövretmə qabiliyyətinə malik və bir-biriylə fasiləsiz olaraq maddi, energetik və informasiya cəhətdən sıx qaşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərən vahid şəbəkə şəklindədir. Bu sistemdə az öncə yaranaraq, fərqli inkişaf xüsusiyyəti kəsb edən və sürətlə genişlənən texnosfera təbii qapalı dövretmə zəncirinin pozulmasına səbəb olmuşdur. Ətraf mühitə göstərilən sonsuz sayda antropogen təsir, təbii dövretməyə göstərilən sonsuz sayda süni maddi-energetik proseslər, nəticədə, təbiətin özünübərpa qabiliyyətinin məhvinə gətirib çıxarmışdır. Təbiətə yönəlmiş bu təsir, eyni zamanda insanın özünə qarşı yönəlmiş təzyiqli kimi qiymətləndirilməlidir. Çünki insan biososial varlıq olmaq etibarını ilə sağlam təbii mühitə həmişə kəskin ehtiyac hiss edir. Maddi və mənəvi tələbatlar sırasında obyektiv olaraq mövcud olan ekoloji tələbatlar da vardır ki, onların ödənilməməsi insanı bir növ kimi yer üzündən silə bilər.

Альтернативная энергетика и
уменьшение запасов нефти
к.э.н., доц.С.Э.Шихализаде

Многие страны мира пытаются решить дефицит нефти и газа, используя природные ресурсы для энерго- и теплоснабжения. Сегодня перед человечеством стоит большая проблема: как восполнить запасы энергоносителей, которые далеко не бесконечны? Вполне очевидно, что наступило время переосмысления постулатов и законов классической физики. Если сравнить сегодняшнюю потребность в энергоснабжении с 1990 годом, то она возросла в 10 раз. Уже до 2010 года прогнозируется увеличение потребности еще в 5 раз. И поэтому в настоящее время идет быстрый рост выработки электроэнергии, строительство электростанций разных мощностей в развитых странах мира. В соответствии с незыблемым зако-

ном сохранения энергии человечество должно осуществить переход к ее качественно новым источникам.

В Азербайджане природно-климатические условия позволяют осуществить комплексную программу по внедрению возобновляемых источников энергии. Так, согласно данным соответствующих научно-исследовательских центров, в Азербайджане в среднем 200-250 дней в году ветреные, а это порядка 6 тысяч часов. Данный показатель чрезвычайно высок и даже превосходит среднемировые. Так же обстоят дела и с днями солнечными. Помимо этого, в стране имеются внушительные запасы кремния - основного элемента для солнечных батарей. А о наличии водных ресурсов и говорить нечего.

С учетом того, что сегодня потребность Азербайджана в электроэнергии составляет 23 млрд. кВт/ч, преимущества внедрения в стране альтернативных источников энергии очевидны. Так, общая мощность выработки энергосистемы составляет 5700 МВт, из которых на сегодня используются только 4200 МВт. 89% электричества, вырабатываемого электростанциями Азербайджана, падает на долю ТЭС и только 11% - ГЭС. Альтернативные источники энергии позволяют экономить топливо, сжигаемое в ТЭС. Кроме того, это экологически чистый метод выработки тепла и электричества, что, несомненно, хотя бы частично может обеспечить и энергетическую безопасность страны. Необходимо отметить, что вопрос использования энергии солнца, ветра и воды для производства электричества изучается достаточно давно. Проекты ветроэнергетических станций в Азербайджане разрабатывались еще в 60-х годах прошлого века. Впервые в СССР именно в Азербайджане, в Институте энергетике, был разработан ветроэнергетический кадастр, определены ветроактивные зоны на территории республики, вычислена среднегодовая скорость ветра и, ввиду при-

родно-климатических условий страны, выбраны два приоритетных направления - энергия ветра и воды. Потенциал малых рек Азербайджана, запас энергоресурсов на мини-ГЭС полностью изучены в 1980 году организацией «Бак-гидропроект». Не остались в стороне и Солнце, энергия которого может быть использована для выработки тепла и электричества, а также геотермальные воды, потенциал которых еще необходимо исследовать. Несмотря на то, что с 1960 года прошло уже немало времени, альтернативная энергетика Азербайджана пока что делает лишь первые шаги. Сегодня при выработке в мире 15% электроэнергии за счет альтернативных источников в Азербайджане на них приходится только 1%. Правда, в ноябре 2003 года Министерством промышленности и энергетики была начата разработка Национальной программы по использованию альтернативных и возобновляемых источников энергии сроком до 2013 года. Программа была одобрена правительством страны, и 21 октября 2004 года президент Азербайджана подписал соответствующий указ. Согласно госпрограмме в республике планируется строительство 200 мини-ГЭС, годовая выработка энергии которых составит более 3 млрд. кВт/ч электроэнергии. Государство наметило, что первые ветряные установки появятся в Баку и на Абшеронском полуострове, а также в Нахчыванской АР. Кроме того, предусмотрено строительство более 10 малых электростанций различной мощности, солнечных коллекторов и маломощных электростанций на базе солнечной энергии на Абшероне, в Миль-Муганской зоне и НАР. Кстати, обеспечение электроэнергией находящейся в блокаде НАР - одно из приоритетных направлений программы. Предполагается, что к 2014 году альтернативные источники будут вырабатывать около 2,5-3% всей электроэнергии Азербайджана, т.е. до 250 МВт.

Казалось бы, что стоит начать претворение в жизнь мероприятий, предусмотренных этими документами? Однако, как показывает практика, госорганизации, заинтересованные во внедрении в стране возобновляемых источников энергии, действуют разрозненно. К примеру, национальное энергетическое АО «Азербэнеджи» отводит вопросам нетрадиционной энергетики особое место. Там даже создан специальный отдел перспективных проектов и развития, занимающийся пропагандой нетрадиционной энергетики, разрабатывающий конкретные проекты, налаживающий партнерские отношения с коллегами из-за рубежа. Однако, низкая стоимость электроэнергии в стране делает малопривлекательной эту сферу для инвесторов. В мире себестоимость 1 кВт/ч электроэнергии на ветряных электростанциях составляет \$0,05-0,06. Однако стоимость электроэнергии в Азербайджане на невысоком уровне, и неполный уровень сбора оплаты за нее делают непривлекательными для инвесторов проекты по ветряной энергетике. Кроме того, применяемая сегодня технология по производству электроэнергии с использованием ветряных установок несовершенна, так как рассчитана на определенную силу порывов ветра (от 7 до 20 м/с) и характеризуется быстрым износом и выходом из строя оборудования «Азербэнеджи» планирует реализацию первых пилотных проектов в Сангачале и Гобустане. Кроме того, разрабатываются проекты строительства малых ГЭС на горных реках.

Очень скоро, где-то через 10 или 15 лет, энергетикам будет невыгодно использовать нефть в получении электроэнергии – она превратится в чрезвычайно дорогое удовольствие. Согласно статистике с 2010 года добыча нефти в Азербайджане будет снижаться. Пик придется на 2011 год. Это говорит о том, что грозящий миру через 20-25 лет энергетический кризис не обойдет стороной и Азербайджан.

Недавно в соответствующих структурах проходило совещание на предмет выполнения Государственной программы по использованию альтернативных источников энергии. Приоритетом в этих обсуждениях стало использование энергии ветра. Но это детская игрушка для большой энергетики. Энергия ветра или солнечная энергия не могут претендовать на роль большой энергетики. Представьте, что самая большая ветряная установка вырабатывает электроэнергию в 1 мегаватт. Это значит, что на покрытие нужд Азербайджана необходима выработка электроэнергии в 5-6 тысяч мегаватт соответственно 6 тысяч специальных установок высотой в 40 метров. И их следует установить по всему Азербайджану. При этом они должны постоянно работать. Но нигде в мире они постоянно не работают, так как их движение зависит от силы ветра. Да, в мировой практике предусматривается использование таких установок, но они выполняют роль энергосберегающей системы при наличии других видов поступления энергии. Это значит, что сколько мы вырабатываем электроэнергии на использовании энергии ветра и солнца, столько же сэкономим на нефти и ядерных источниках. Нигде в мире энергетическую безопасность не ставят на базе ветряных или солнечных установок. Что касается гидроэнергии, то в нашей стране ее источники крайне ограничены. Такие мощные электростанции, как Шамкирская и Мингячевирская, также не могут вырабатывать постоянную электроэнергию. Расчеты специалистов по запасам этих видов энергии не превышают 16-20%. Единственным выходом в этой связи является создание атомной электростанции. В настоящее время 26% электроэнергии Германии вырабатывается на базе ядерных энергетических установок, во Франции - 70%. Противники считают атомную электростанцию чрезвычайно опасной сферой и в качестве примера приводят Чернобыльскую АЭС. Но следует понимать,

что это была авария системы управления Советского Союза. В Чернобыле был не ядерный, а технологический взрыв. Было три взрыва, и все они произошли по причине несоблюдения технологического регламента.

В Европе сосредоточено больше всего ядерных реакторов. В каждой стране Евросоюза работают 20-30 ядерных реакторов. Даже в самых маленьких городах Франции есть реакторы. При этом никаких взрывов, никаких аварий, потому что имеет место научно обоснованный, безопасный подход, который в направлении развития атомной энергетики всегда дает значительную отдачу.

Азербайджанскому правительству необходимо централизовано вкладывать средства в науку по созданию ядерной энергетике и других альтернативных видов топлива и электроэнергии. Это позволит Азербайджану существенно уменьшить зависимость от западных технологий, что еще более укрепит нашу независимость.

Mübahisə arqumentasiyanın xüsusi halı kimi

A.M.Allahverdiyev

Məlumdur ki, adi məişət söhbətlərinin də, qızgın ictimai-siyasi müzakirələrin də, ciddi elmi diskussiyaların da əsasında arqumentasiya durur.

Arqumentasiya problemləri hələ qədim dövrlərdən filosofların diqqətini cəlb etmiş, Sokrat, Platon, Aristotel və başqaları bu sahədə müəyyən tədqiqatlar aparmışlar. Təsadüfi deyildir ki, Aristotelin yaratdığı məntiq elmi ilk arqumentasiya nəzəriyyəsi kimi qiymətləndirilir.

XX əsrin 60-cı illərində X.Perelman (Belçika) və Q.Conston (ABŞ) kimi tədqiqatçıların səyləri ilə arqumentasiya probleminə olan maraq kəskin şəkildə armış, nəticədə bir neçə elmin (məntiq, ritorika, psixologiya, dilşünaslıq və s.)

qovşağında yeni bir elm sahəsi – arqumentasiya nəzəriyyəsi (neoritorika) formalaşmağa başlamışdır.

Arqumentasiya nəzəriyyəsinin əsas anlayışı «arqumentasiya» anlayışdır. Arqumentasiya, hər şeydən əvvəl, nitq vasitəsi ilə həyata keçirilən fəaliyyətdir. Arqumentasiya fəaliyyətinin mərkəzində irəli sürülən müddəalarla bağlı digər tərəfin (opponentin, auditoriyanın) mövqeyini, və yaxud da əqidəsini dəyişdirmək məqsədi ilə dəlillərin gətirilməsi durur. Onun əsas məqsədi - əks tərəfin mövqeyini gücləndirmək, yaxud da zəiflətməkdir.

Arqumentasiya müxtəlif formalarda təşkil olunur. Onlardan biri də mübahisədir. Mübahisə arqumentasiyanın xüsusi halı, ən kəskin formasıdır. Hər bir arqumentasiya konkret predmetə, mövzuya malik olur. Mübahisə isə konkret predmetə malik olmaqla yanaşı, həmin predmet haqqında üst-üstə düşməyən təsəvvürlərin olmasını da nəzərdə tutur.

Mübahisə dedikdə fikirlərin, mövqelərin elə mübarizəsi, toqquşması başa düşülür ki, bu zaman tərəflər dəlillər gətirməklə öz mövqelərini müdafiə edir, möhkəmləndirir və digər tərəfin təsəvvürlərini tənqid edir.

Arqumentasiya forması olmaq etibarilə mübahisə bir sıra səciyyəvi əlamətlərə malikdir: opponentin, proponentin tezisinə əks fikirlə, antitezislə cavab verməsi; həm proponentin, həm də opponentin öz mövqelərini müdafiə etmək üçün dəlillərdən istifadə etməsi; mübahisə edən tərəflərdən hər birinin əks tərəfin mövqeyini tənqid etməsi. Bu əlamətlərdən biri olmadıqda, təbii ki, mübahisəyə də ehtiyac qalmır.

Qarşıya qoyulan məqsəddən asılı olaraq mübahisənin beş növü fərqləndirilir.

1. Həqiqəti aydınlaşdırmaq, üzə çıxarmaq naminə aparılan mübahisə. Bu mübahisənin ali növüdür. Bu zaman tərəflərdən hər biri öz mövqeyini müdafiə etməyə çalışır. Həqiqət üzə çıxdıqda tərəflərdən birinin öz mövqeyini dəyişməsi də mümkündür.

2. Əks tərəfi tezis həqiqiliyinə inandırmaq məqsədilə aparılan mübahisə. Bu cür mübahisələrdə iki cəhətə diqqət yetirmək lazımdır: a) mübahisə edən tezis həqiqiliyinə əmin olduğuna görə əks tərəfi inandırmaya çalışır; b) mübahisə edən əks tərəfi tezis həqiqiliyinə əmin olduğuna görə deyil, həmin tezis konkret anda daha sərfəli daha məqsədə uyğun olduğuna görə inandırmaya çalışır.

3. Qələbə naminə aparılan mübahisə. Belə mübahisələr daha çox auditoriyalarda, insanların qarşısında aparılır və bu zaman müxtəlif yalanlardan, icazəsiz priyomlardan istifadə edilir.

4. Mübahisə naminə aparılan mübahisə. Hər şeyə görə və hər kəslə mübahisəyə girişmək – mübahisə prosesinin özündən həzz alan insanlar üçün səciyyəvidir.

5. Mübahisə sənətinə yiyələnmək naminə aparılan mübahisə. Bu mübahisə növündən əsasən təcrübəsi az olanlar istifadə edirlər. Məqsəd təlim- məşq prosesi zamanı arqumentasiya priyomlarına yiyələnmək, müəyyən vərdişlər qazanmaqdır.

Bu mübahisə növlərindən hər biri tezis və dəlillərin seçilməsi, əks tərəfin müəyyənləşdirilməsi, bu və ya digər priyomlardan istifadə edilməsi ilə bağlı spesifik xüsusiyyətlərə malikdir.

Mübahisə yalnız əks, üst- üstə düşməyən mövqelərin müzakirəsi olmayıb həm də ayrı-ayrı xarakterlərin mübarizəsidir. Hər bir mübarizədə olduğu kimi burada da müxtəlif priyomlardan istifadə edilir. Xüsusi ədəbiyyatda bu priyomların iki növü fərqləndirilir: konkret və qeyri- konkret priyomlar. Tərəflər həqiqəti müəyyənləşdirmək, yaxud ümumi razılığa gəlmək istədikdə konkret, qələbə qazanmaq naminə mübahisəyə girişdikdə isə qeyri – korrekt priyomlardan istifadə edirlər. Hiyləgərlik elementləri ilə zəngin olan korrekt priyomlar əsasən texniki səciyyə daşıyır. Korrekt priyomlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar: 1) təşəbbüsü ələ almaq; 2) müdafiə olunmaq yox, hücum etmək; 3) sübut, yaxud təkzib etməyi əks tərəfin üzərinə qoymaq; 4) əsas diqqəti

opponentin arqumentindəki zəif məqamlar üzərində cəmləşdirmək; 5) son sözü söyləmək.

Qeyri – korrekt priyomların əksəriyyəti aqrumentasiya qaydalarının şüurlu sürətdə pozulması ilə əlaqədardır. Bunlara misal olaraq tezis dəyişdirilməsini, yalan və sübuta yetirilməmiş dəlillərdən istifadə edilməsini, şəxsiyyətə, gücə, mənfəətə, sadıqlıya və s. istinad etmək arqumentlərini göstərmək olar. Qeyri – korrekt priyomları bilmək onlardan istifadə edən opponenti «siləhsizləşdirmək», onun haqsız və əsassız olduğunu göstərmək baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

Aydındır ki, korrekt priyomlardan istifadə etmək və qeyri – korrekt priyomların qarşısını almaq üçün mübahisə iştirakçısı onları bilməklə yanaşı, həm də böyük ustalığa və istedadla malik olmalıdır.

Küçə həyatına məruz qalmış uşaqların təsnifatı

Əliyeva Samirə, BDU, magistr

- ✚ “Küçədə yaşayan”, ev yoxdur yalnız küçədə yaşayır. Ailəsi onu ata bilər, və ya ailə üzvləri vəfat ediblər. Belə uşaqlar yaşamaq uğrunda mübarizə aparırlar, dostlarının evində yaşayır və ya atılmış binalarda yaşayırlar.
- ✚ “Küçədə işləyib evdə yaşayan”, ailəsi ilə mütəmadi görüşür. Ola bilər uşaq hər gecəni evə qayıtsın amma yoxsulluq, çox ailə üzvlülük, cinsi və fiziki zorakılıq səbəbindən vaxtının çox hissəsini küçədə keçirir.
- ✚ “Küçə həyatına məruz qalmış ailəsinin bir üzvü kimi”. Bəzi uşaqlar ailə üzvləri ilə birlikdə küçədə, park və meydanlarda birgə yaşayırlar. Ailələr küçəyə yoxsulluq, təbii fəlakət, və yaxudda müharibə səbəbindən düşə bilərələr. Ailə lazım gəldikdə bir yerdən başqa yerə köçə bilər. Çox vaxt uşaqlar ailə üzvləri ilə birgə işləyirlər.

- ✚ “Müəssisələşdirilmiş qayğı”, evsizlik vəziyyətindən gəlmiş və müəssisəyə qayıtmaq riskinə görə küçəyə düşmüş.

KHMQUAR UNİSEF – in verdiyi təsnifatda əsasən iki qrupa bölünürlər:

- Daha çox “iqtisadi” fəaliyyətlə məşğul olanlar. Bunlar dilənçilikdən tutmuş bir sıra ticarətlə də məşğul olurlar. Onlardan bir çoxu günün sonunda evlərinə qayıdırlar və gün ərzində qazandıqlarını ailələrinə verirlər. Hətta onlar məktəbə belə gedə bilərələr və ailələrində öz varlıqlarını daimi olaraq saxlaya da bilərələr. Amma ailədəki iqtisadi qeyri – stabilliyə görə sonda küçə həyatına üstünlük vürə bilərələr;
- Uşaqlar faktiki olaraq küçədə yaşayırlar (və ya qeyri – normal ailə şəraitində). Bəzən ailə bağları saxlanılır, amma bu bağlar çox zəif və təsadüfi xarakter daşıyır.

Küçə həyatına məruz qalmış uşaqlar sosial problem kimi

Əliyeva Samirə, BDU, magistr

“Küçə uşaqları” adlandırdığımız, əslində isə cəmiyyətin “günahı” ucbatından KÜÇƏ HƏYATINA MƏRUZ QALMIŞ UŞAQLAR (KHMQU) kimdir?

2004 – 2005 – ci illərdə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının sifarişi ilə “Küçə uşaqlarının əməyinin çevik qiymətləndirilməsi” layihəsi keçirildi. Tədqiqat nəticəsində Azərbaycanda uşaq əməyinin istismarı faktı təsdiqləndi. Bununla bağlı, Azərbaycan Sahibkarlar Konfederasiyası da bölgələrdə sorğu keçirib və bu fakt bir daha təsdiqini tapıb.

Layihə nəticəsində məlum olub ki, Azərbaycanda orta hesabla 2000 uşaq küçələrdə istismara məruz qalır.

Sosiloq M. Mahmudov qeyd etdi ki, küçə uşaqları iki kateqoriyaya bölünür: istismara cəlb edilənlər və əmək fəaliyyəti ilə könüllü məşğul olanlar. KHMQUların yiyələndiyi “ixtisaslar” isə bunlardır: dilənçilik, cibgiriş, narkotik maddə daşıma, marşrut avtobuslarında pul yığımaq, “carçılıq”, bazarlarda yükdaşıma, səyyar satıcı, səyyar yayıcı, avtomobil profilaktoriyalarında maşın yumaq, restoranlarda xidmətçi və s. O, həmçinin bildirdi ki, tədqiqat nəticəsində Şamaxının Mərəzə və Yevlaxın Xaldan kəndindən xüsusi olaraq dilənçilik etmək üçün Bakıya uşaqlar gətirildiyinin aşkarlandığını da dedi. “Sanki bu kəndlərdə yalnız “dilənçi” yetişdirməklə məşğuldur. Dilənçilik qeyri – leqal əməkdir. Onunla məşğul olanlar operativ yerdəyişmə xüsusiyyətinə malikdir. Buna görə də onlarla ancaq yerli polis orqanları məşğul ola bilərlər. Polis isə yaxasını kənara çəkir, bununla da gələcəyin potensial cinayətkarlarının yetişməsinə şərait yaradır.”

Ölkədən-ölkəyə fərqli olaraq KHMQUların yaş kateqoriyası dəyişə bilər. Bu tendensiya inkişaf etməkdə olan ölkələrdə adətən 12 yaşdan yuxarı qeyd olur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə qızlar 30%, inkişaf etmiş ölkələrdə təqribən 50% təşkil edir. BMT – nin rəsmi statistikasına görə 2001 – ci ildə dünyada 3 – 18 yaş arasında 150mln kimsəsiz uşaq olub və bu rəqəmlər günbəgün artmaqdadır. Təxmini bu uşaqların 40 % - nin evi yoxdur, qalanları isə ailələrini saxlamaq üçün küçədə işləmək məcburiyyətindədirlər. Bir sıra qeyri – rəsmi mənbələrin məlumatına görə 2020 – ci ildə bu rəqəm 800mln artıq olacaqdır.

Adətən KHMQU “riskli ailələrdən” çıxırlar. Ailənin maddi vəziyyəti çox aşağı olur. Küçədə yaşayan uşaqların daha çox:

1. ailələri olmur;
2. natamam ailələri olur;
3. ögey ana və ya ataları olur.

Küçədə yaşayan uşaqların çoxu heç ibtidai təhsilini də tam almır. Məktəbə getməməyin əsas səbəbi maddi imkanın olmamasıdır.

KHMQU-in qarşılaşdıqları problemlər əsasən üç yerə ayrılır:

- ❖ sosial problemlər;
 - sağlam yaşamaq üçün normal şəraitin olmaması
 - yoxsulluq və savadsızlıq
 - vəhşi mühit
 - stigmatizasiya
 - diskriminasiya və müəssər resursların az olması
- ❖ fiziki problem;
 - adekvat qidalanmanın olmaması
 - müxtəlif xəsarətlər
 - cinsi və reproduktiv sağlamlıq problemləri
 - ümumi xəstəliklər
- ❖ psixoloji /əqli problem;
 - stressli keçmiş
 - psixi sağlamlıq
 - zərərli vərdişlər
 - köçəri həyat tərz
 - narkotik, psixotrop və toksik maddələrin qəbul

Bütün dünyada kimsəsiz uşaqlar polis zorakılığına uğrayırlar. Bir çox hallarda onları polis qəsdən tutur, sadəcə ona görə ki, onların heç kimi olmur. Gündəlik 40 – 45% “küçə uşağı” polislə qarşılaşır. Onların bir – birinə həddən artıq neqativ münasibətləri formalaşib. Çox zaman onlar küçədə

qazandıqları pulu polislərlə bölüşdürməli olurlar, əks halda ciddi problemlər yaşayırlar. Bəzən qızlar polis əməkdaşları tərəfindən seksual aktlara, seksual istismara cəlb olunurlar və ya polislər tərəfindən zorlanırlar.

Bunlardan əlavə həmçinin bu uşaqların küçəyə düşmələrinin səbəbləri ölkədən – ölkəyə də dəyişə bilər. Məsələn, Latın Amerikasında sıx rast gəlinən səbəblərdən biri kasıb ailələrin öz uşaqlarından imtina etmələridir, belə ailələr ailə üzvlərini yedizdirmək iqtidarında olmurlar. Afrikada isə məsələ tamamilə fərqlidir. Burada daha geniş yayılmış səbəb SPİD, QİÇS xəstəlikləridir. Rusiyada bir qayda olaraq KHMQUları dağılmış evlərdə, kəskin qış günlərində kanalizasiya sistemlərində tapmaq olar. Azərbaycanda isə bir çox İEOÖ – lərdə olduğu kimi belə uşaqların artmasına əsas səbəb yoxsulluq və ailə münaqişələri olur.

QİÇS-in uşaqlar üçün törətdiyi fəsadlar

Ağayeva Sara, BDU, magistr

Müasir dövrdə qlobal problemlər içərisində İİV və QİÇS-in xüsusi çəkisi var. Bu xəstəliyə tutulmuş insanlar özlərini məhv etməklə yanaşı, doğmalarına da bu xəstəliyi yoluxdurma bilirlər. İnsan bir sıra yollarla bu xəstəliyə yoluxa bilər:

- İİV-ə yoluxmuş insanla prezervativsiz intim münasibətdə olduqda;
- İİV-ə yoluxmuş insanın işlətdiyi dərialtı infeksiya şprisindən istifadə etdikdə;
- İİV-ə yoluxmuş insanın qanı köçürüldükdə;
- İİV-ə yoluxmuş ana bətnindəki körpəni.

QİÇS xəstəliyinə tutulmuş insanların vəfatı nəticəsində milyonlarla uşaq yetim qalır. Mütəxəssislər QİÇS xəstəliyinin törətdiyi ağır fəsadlar nəticəsində yetim qalmış uşaqların problemini qlobal problem kimi qiymətləndirirlər. Hal-hazırda 14 milyon uşaq bir və ya hər iki valideynini itirərək yetim

qalıblar ki, onlar da daim qorxu və təhlükə altındadırlar. Belə ki, QİÇS nəticəsində yetim qalmış uşaqlar çox zaman cəmiyyətdən təcrid olunur, psixoloji zərbələr yetirilir, şəraflərinə toxunulur, bu cür uşaqların çox az sayda himayədarları olur.

Uqandada aparılmış tədqiqat nəticəsində aşkar olunmuşdur ki, QİÇS xəstəliyinin törətdiyi ağır fəsadlar nəticəsində yetim qalmış qız uşaqlarından fahişə kimi daha asan sui-istifadə edirlər. Çünki onlar üzərində artıq bir ləkə vurulmuşdur.

Dünyada bir sıra təşkilatlar var ki, onlar QİÇS-ə yoluxmuş və QİÇS-in törətdiyi fəsadlar nəticəsində yetim qalmış uşaqlara yardım edirlər. Belə təşkilatlardan biri də “Qardaş-qardaş, bacı-bacı” (Brother brother sister sister) təşkilatıdır. Bu təşkilat Zimbabve ölkəsindəki uşaqlara kömək edir.

Toxunduğumuz bu qlobal problemin qarşısı tezliklə alınmasa, QİÇS xəstəliyinin nəticəsində yetim qalmış uşaqların sayı artacaqdır. Mütəxəssislərin proqnozuna əsasən, 2010-cu ilə kimi İİV/QİÇS nəticəsində yetim qalmış uşaqların sayı 2 qat artıb 25 milyon olacaqdır.

Uşaq müəssisələrinin cəmiyyətdəki rolu

Ağayeva Sara, BDU, magistr

Yetim və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların uşaq müəssisələrinin sakinlərinə çevrilməsi nəinki bizim cəmiyyətimizi, hətta dünya cəmiyyətini narahat edən qlobal problemlərdən biridir. Uşaq müəssisələrini yaratmaqda başlıca məqsəd valideynləri vəfat etmiş və müəyyən səbəblərə görə valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların “bataqlıq”da batmasının qarşısını almaq, cəmiyyət üçün layiqli vətəndaş kimi yetişdirmək idi. Lakin müəyyən olunmuşdur ki, uşaq müəssisələri cəmiyyət üçün o qədər də yararlı şəxsiyyətlər yetişdirə bilmirlər.

Gəlin, ilk növbədə uşaq müəssisələrinin sakinlərinin kimlərdən ibarət olduğunu müəyyənləşdirək. Bu kiçik sakinlər hansı səbəblərə görə uşaq müəssisələrində yerləşdirilir? Bu

sualın cavabını ümumiləşdirərək aşağıdakı cür təsnif etmək olar:

- Valideynlərindən birinin və ya hər ikisinin vəfat etməsi ilə əlaqədar olaraq;
- Valideynlərin boşanması, uğursuz nigah;
- Yeni nigah və ailənin yeni üzvü tərəfindən uşağın qəbul olunmaması;
- Yoxsulluq, ailənin sosial vəziyyətinin aşağı səviyyədə olması. “Sosial yetimlər” adlandırılan bu cür uşaqların sayı uşaq müəssisələrində 2006-cı il hesablamalarına görə 18 mindən artıq idi.
- Valideynlərin bir sıra səbəblərə görə həbsxanada olmaları;
- Valideynlərin valideynlik hüququndan məhrum edilməsi. Valideynlər hansı hallarda valideynlik hüququndan məhrum edilə bilər? Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının ailə və dövlət məsələlərinə həsr olunmuş 17-ci maddəsinin ikinci bəndində deyilir:

II. Uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir.

Əgər valideynlər Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş bu maddəni pozarsa, yəni borcu olan valideynlik vəzifəsini yerinə yetirməzsə, uşağın hüquqi maraqlarını pozarsa, fiziki zorakılığa məruz qoyarsa, onda inzibati orqanların müraciəti nəticəsində məhkəmədə bu işə baxılır. Məhkəmənin qərarı ilə valideynlik hüququndan məhrum edildikdən sonra Yetkinlik Yaşına Çatmayanlarla İş üzrə Komissiya uşaqların uşaq evinə və ya kimsəsizlər üçün internat məktəbinə qəbul olması haqqında rayon səviyyəsində qərar verirlər.

- Valideynlərin övladlarından imtina etməsi. Əgər uşaq doğulduqdan sonra doğum evində anası tərəfindən tərk edilərsə, doğum evinin səlahiyyətli nümayəndələri Səhiyyə Nazirliyinə,

müvafiq polis idarəsinə və yerli icra hakimiyyətinə xəbər verməlidir. Nəticədə körpə körpələr evində yerləşdirilir.

Bəs, uşaq müəssisələri uşaqların bir şəxsiyyət kimi yetişməsində, cəmiyyətə yararlı övladlar olmasında nə kimi rol oynayır? 100 nəfər arasında apardığım “Uşaq evlərinin kimsəsiz uşaqların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında rolu nə dərəcədədir?” sualına respondentlərin 25%-i “heç bir rol oynamır” cavabını vermişdilər. 75%-in fikrincə isə uşaq evlərinin sakinlərinin şəxsiyyət kimi formalaşmasında rolu olduqca böyükdür. Ancaq aparılan tədqiqatlar bunun əksini göstərir. Müəyyən olunmuşdur ki, uşaq evlərinə və internat məktəblərinə düşmüş uşaqların bir çoxunda fiziki və psixi inkişafında pozuntular özünü göstərir. Çox vaxt onlar alkoqolizmə, narkotizmə meyl edirlər. Amerikalı psixoloq Rena Spitzinin gəldiyi qənaətə əsasən, bir uşaq doğumunun ilk ilindən anasından ayrılıb sevginin olmadığı uşaq evi atmosferinə gəlirsə və ya bir ana sadəcə uşağının qarnının doymasını təmin edirsə və uşaq oxşayıcı sevgidən məhrum qalırsa, uşaq qabaqkı həyatında kompensasiyası mümkün olmayan ruhi xəstəliklərə məruz qalır.

Göründüyü kimi məşhur psixoloqlarında gəldiyi qənaət belədir ki, uşaq müəssisələri uşaqların yaşaması, sağlam bir şəxsiyyət kimi yetişməsi üçün münasib yer deyil. Uşaq isti ana qucağında sevgi ilə böyüməlidir ki, onun psixi sağlamlığı yerində olsun.

Uşaq Hüquqları Konvensiyasının 20-ci maddəsində qeyd edilib ki, öz ailə mühitindən müvəqqəti və ya daimi məhrum olan, yaxud özünün ən yaxşı mənafeyi naminə belə mühitdə qala bilməyən uşaq dövlət tərəfindən xüsusi müdafiə edilmək və ona yardım göstərilmək hüququna malikdir. Belə ki, dövlət ailə mühitindən məhrum olmuş uşağın müdafiəsini təmin etməyə və ailə qayğısını alternativ qaygını və ya uşağın onlara baxılan müvafiq tərbiyə müəssisələrində yerləşdirilməsini təmin etməyə borcludur. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün

göstərilən səylər zamanı uşağın mədəni mənsubiyyəti mütləq nəzərə alınmalıdır.

Bəs, uşaq müəssisələri Azərbaycan cəmiyyətində hansı rolu oynayır? Əslində bir neçə uşaq müəssisəsini çıxmaq şərtilə, heç bir rol oynamır desək yalan olmaz. Uşaq müəssisələrinin yaratmış olduqları dərin psixi zərbələr sonradan buranı tərk edən uşaqların deviant hərəkətlərinə səbəb olur.

İndiyə qədər Azərbaycanda valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar yalnız dövlət müəssisələrində yerləşdirilib ki, bu müəssisələr də adətən qapalı müəssisələrdir. Müəssisələrin qapalı olması uşaqların uşaq müəssisələrini tərk etdikdən sonra bir sıra problemlərlə üzləşmələrinə səbəb olur. Bütün bunlara görə onları cəmiyyətə nəinki reintegrasiya, hətta integrasiya etmək ehtiyacı duyulur. İnkişaf etmiş bir çox ölkələrdə artıq uşaq müəssisələri anlayışı qalmayıb. Dünyanın əksər ölkələrində uşaqların ailə mühitindən məhrum olduğunu və uşaqların bir sıra hüquqlarının pozulduğunu nəzərə alaraq internatları ləğv etməyə başlayıblar. Həmin müəssisələrin saxlanması çəkilən xərclər isə uşaqları himayəyə götürən ailələrə verilir. Məsələn, İtalyada “icmalar” deyilən qurumlar var ki, onlarda yerləşdirilən uşaqlara tez bir zamanda alternativ ailələrin tapılmasına çalışırlar. Uşaqlar burada yaşadıkları dövrdə qapalı vəziyyətdə deyil, sosial işçilərin, tərbiyəçilərin nəzarəti altında cəmiyyətə integrasiya olunmuş şəkildə yaşayırlar. Ailələrdə yerləşdikdən sonra da sosial işçilər uşaqlara və foster ailələrə nəzarət edirlər. Maraqlısı ondadır ki, qanunvericiliyə əsasən uşaq 6 yaşına kimi ailəsində, əgər bioloji ailəsi yoxdursa, himayədar ailədə qalmalıdır. Yalnız 6 yaşından sonra “icma”da yerləşdirilir. İngiltərədə isə sonuncu internat məktəbi 2002-ci ildə bağlanıb.

2006-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanmış “Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (De-

institusionalizasiya) və alternativ qayğı” dövlət proqramı bu məqsədi güdür.

Gəlinən nəticəyə görə, uşaq müəssisələrində uşaqlar ən son anda, bütün imkanlar tükənəndə yerləşdirilə bilinər. Bu fikir Uşaq Hüquqları Konvensiyasında da öz təsdiqini tapmışdı.

Sosial işin bəzi aktual problemləri

Qızılgül Abbasova

Rəhimə Mahmudova

Hikmət Əlizadə

Sosial iş, müəyyən fəaliyyət sahəsi olaraq, yüz ildən artıqdır ki, bir çox ölkələrdə aparılır. Tarixən belə olub ki, bizim ölkədə sosial iş xidmətinin inkişafının ən gür mərhələsi Qarabağ münaqişəsi dövrünə təsadüf etmişdir. Xüsusilə son on ildə praktiki baxımından həm dövlət, həm də beynəlxalq və qeyri-hökumət qurumları tərəfindən bu sahədə xeyli iş görülmüşdür. Hal-hazırda demək olar ki, sosial işin əsasları artıq yaradılmışdır:

- sosial iş xidmətinin bir çox sahələri yaradılıb və fəaliyyət göstərir;

- sosial işlə bağlı qanunverici aktlar artıq qəbul edilmişdir;

- sosial iş mütəxəssisləri sosial işin bütün sahələrini lazımı nəzəri işləmələr və konkret texnoloji sxemlərlə təchiz etməyə hazırdırlar;

- yüksək səviyyədə hazırlıqlı kadr potensialının formalaşdırılması üçün artıq zəmin yaradılmışdır: respublika təhsil sistemində bakalavriat (2008/2009-cu ildən başlayaraq) və magistratura pillələri fəaliyyət göstərir;

- sosial işlə bağlı mərkəzlərin fəaliyyəti (dövlət və özəl sektorlarda) getdikcə genişlənir.

Sosial işin struktur elementləri, onun şəbəkəsi əsasən Bakı şəhərində cəmlənmişdir. Burada sosial işin müxtəlif istiqamətləri üzrə əhaliyə yardım göstərilir. Əsas struktur elementləri – müvafiq nazirliklər, komitələr, onların yerlərdə şöbələri və təşkilatları, qeyri-hökumət təşkilatları, beynəlxalq təşkilatlardır. Əsas yardım uşaqlara, yeniyetmələrə, onların valideynlərinə, qadınlara, əlillərə və s. göstərilir. Sosial işin koordinasiya olunması işini öz üzərinə bir sıra nazirliklər və komitələr, icra hakimiyyət orqanlarının müvafiq şöbələri götürmüşdür. Müxtəlif psixoloji reabilitasiya və yardım mərkəzləri, humanitar yardım komitələri və qrupları böhranlı sahələrdə fəaliyyət göstərir, lazımi yardım göstərir.

Müharibə şəraitində yaşayan ölkədə əhalinin böyük bir qismi qaçqın və məcburi köçkün olaraq yaşayır. Bu, böhran vəziyyətində olan böyük insan kütləsinin bir çox problemlərinin həllində sosial işin mütəxəssislərin rolu olduqca böyük olur. Xüsusi olaraq, burada əmək və əhalinin sosial müdafiəsi nazirliyi, qadınlarla iş üzrə komitəsini, beynəlxalq təşkilatlardan UNİCEF-i qeyd etmək lazımdır. Məhz bu təşkilatlar, bir çox qeyri-hökumət təşkilatları ilə sıx təmasda sosial işin koordinasiyasını öz üzərinə götürmüşlər. Sosial işçilər tərəfindən yardım yüzlərlə, minlərlə insanlara göstərilir. Bu təşkilatlar tərəfindən işlənilən metod və texnologiyalar gündəlik həyatda – öz həyatına suiqəsd zamanı, aqressiv davranışın qarşısının alınmasında, ailədə ziddiyyətlər artanda, məktəb kollektivində, uşaq evində və s. tətbiq olunur və faydalı nəticələr verir.

Həll olunmalı problemlərdən bir – sosial işin səmərəliliyini yoxlamaq məqsədilə monitorinqin keçirilməsidir. Bunun üçün xüsusi işçi qrupları yaratmaq lazımdır. Sosial işin inkişaf tendensiyaları belədir ki, ən böyük problem – bu sahədə kadrların çatışmazlığıdır. Qeyd olunmalıdır ki, bu günə kimi peşə təhsili olmayanlar sırasından sosial işçi işçilər cəlb olunurdu. İş stajı az olduğu üçün, xüsusi hazırlığı olmayan bu

adamlar, şübhəsiz, lazımi səviyyədə öz işin öhdəsindən gələ bilmirlər.

Sosial işçilərin, beynəlxalq münaqişə şəraitində rastlaşdığı ən çox hallar – qaçqın uşaqların davranışında yaranmış problemlərdir (pis mənimsəmə, intellektual inkişafda gerilik, şəxsiyyət kimi formalaşmasında gerilik, sağlamlıqda problemlər və s.). Respublikada elə bir region yoxdur ki, orada qaçqın ailələr yaşamasın. Deməli, sosial iş xidmətinin geniş şəbəkəsi əsasında əhalinin həmin qrupuna lazımi yardım göstərilməlidir.

Digər, yardıma möhtac olan qrup – əlillərdir. Ümumiyyətlə, münaqişə zəminində yaranan risk qrupları sosial iş mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu qruplarla aparılan işin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- diaqnostika, monitorinq;
- psixokorreksiya, müalicə;
- məsləhətlər, informasiya işi, maarifləndirmə;
- profilaktik tədbirlərin görülməsi;
- elmi-metodik iş; sosial proqramlar, layihələrin tərtibində iştirak etmək;
- qanunvericiliklə bağlı layihələrdə iştirak etmək.

Qaçqınlar və məcburi köçkünlərlə bağlı olan problemlərin üzərində iş aparılanda müxtəlif təşkilatların fəaliyyətinin uzlaşdırılması zərurəti meydana gəlir. Daha çox sosial işçilər psixoloqlar, tibb işçiləri, güc strukturların nümayəndələri ilə təmasda olur. Ümumiyyətlə, belə bir meylin mövcudluğu müşahidə olunur ki, sosial iş getdikcə təşkilatlararası iş formasına çevrilir.

Sosial işin xidmət sahələri günü-gündən artıb genişlənsə də, burada bir sıra real problemlər mövcuddur:

- əmək haqqının həddi çox aşağıdır;
- əmək vasitələri (avadanlıq) çatışmır;
- otaq, yerləşmək problemi;
- vəzifə artımı problem olaraq qalır.

Hal-hazırda belə bir məsələ də var – bu da sosial işçilərin sırasında kadr axınıdır. Sosial işin əhəmiyyətini bir çox idarə və təşkilatlar başa düşmür, bu kadrlar üçün lazımi şəraiti yaratmırlar. Kadr axınının iki əsas səbəbi var:

1. *Xarici səbəblər*, yəni elmi-metodik təminatının zəif olması; sosial iş xidməti sahələri arasında dəqiq, səmərəli qarşılıqlı fəaliyyət mexanizmlərinin olmaması; bu sahələrin idarələnməsində şaquli əlaqələrin kamil olmaması; sosial işin tənzimləyən normativ – hüquqi bazanın zəif olması; nəticədə konkret gündəlik fəaliyyətində həm ayrı-ayrı mütəxəssislərin, həm də bütöv bir təşkilatların işində tarazlıq pozulur, təkrarlara yol verilir, işdə yaranan çatışmazlıqların yükü sosial işçilərin üzərinə qoyulur; sosial işçinin üzərinə inzibati vəzifələr də qoyulur, metodoloji problemlərin həlli tələb olunur və s.

2. *Daxili səbəblər* – sosial iş xidmətinin fəaliyyətinin metodoloji əsasları dəqiq işlənib hazırlanmayıb; praktiki sosial işçilərinin hazırlanması işi hələ öz başlanğıc mərhələsindədir; sosial işçilər lazımi metodik materiallarla təmin olunmur.

Praktiki sosial işçilər, istər beynəlxalq münaqişə şəraitində, istərsə də dinc şəraitində sosial iş xidmətinin yaxşılaşdırılması işinin yollarını aşağıdakı amillərdə görürlər:

- sosial işçilərin hazırlanması və ixtisasın artırılması işinin yenidən qurulması, keyfiyyətin yaxşılaşdırılması;
- hər bir sosial işçinin korreksiya və diaqnostika metodikaları ilə təchiz olunması;
- təcrübəli mütəxəssislər tərəfindən mütəmadi köməkliyin göstərilməsi;
- işin təşkilinin formalarının dəyişdirilməsi (hər bir sahənin məqsəd və vəzifələrinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi, sosial işçinin öz iş yerində hüquq və vəzifələrinin dəqiq göstərilməsi və s.);
- xüsusi sosial işçilər assosiasiyasının (birliyin) yaradılması; həmin birlik vasitəsilə sosial işçilərin ədəbiyyat və metodikalar ilə təchiz edilməsi, təcrübə mübadiləsinin təşkili, konfransların, seminarların keçirilməsi, elmi-metodik işin təşkili,

sosial işçilərin peşə maraqları və mənafehinin müdafiəsi, kadrların ixtisasının artırılması və s.

Zənnimizcə, sosial işin bir çox regionlarda təşkilinin zəifliyi – elmi və elmi-metodik təminatının aşağı olmasındadır. Hal-hazırda akademik elm və praktik sosial iş arasında (hər halda Azərbaycan həddlərində) bir uçurum var. Tətbiq olunan elmi işləmələrin konkret texnologiyalarını yaratmaq lazımdır. Deməli, xüsusi elmi bölmələr və strukturlar lazımdır ki, sosial işin texnikası və texnologiyalarının aprobeşiyasını aparsınlar. Təəssüflər olsun ki, ölkəmizdə belə strukturlar hələ yaranmaqdadır, yəni yox dərəcəsidədir. Elmi-tədqiqat müəssisələrində, ali məktəblərdə müvafiq bölmələr və kafedralar yaradılmalıdır ki, həddindən artıq geniş sahələri əhatə edən sosial iş burada öyrənilsin. Digər tərəfdən, bu məsələnin həllinin öhdəsindən yalnız yaxşı kadr potensialına malik olaraq, gəlmək mümkündür.

Hal-hazırda sosial iş sistemi qarşısında, bir sıra aktual vəzifələr durur:

- müxtəlif səviyyələrdə praktik fəaliyyət xidmətinin fəaliyyət modellərinin işləyib hazırlanması;
- əhalinin ayrı-ayrı qrupların – əlillər, sağlamlıqda məhdud imkanları olanlar, qabiliyyətli uşaqlar (köçkün və qaçqınlar sırasında) psixoloji-pedaqoji və tibbi-sosial yardım modellərinin işləyib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- ailələr, gənclər qruplarında psixoloji yardım göstərilməsi barədə konsepsiyalar və modellərin yaradılması;
- bir sıra sosial iş sahələrinin – təhsilin, səhiyyənin, sosial müdafiənin daxilində keçirilən islahatlar və innovasiya layihələrin geniş şəkildə keçirilməsinin sosial-psixoloji tədqiqi işinin reallaşdırılması, həmin islahatların əhalinin inkişafı və sağlamlığı üçün dəyərliliyi;
- müxtəlif məzmunlu korreksiya xarakterli proqram və layihələrə vahid tələblərin tətbiqi;
- fəaliyyət instrumentarisinin yaradılması;

- sosial işin təkmilləşdirilməsi üçün normativ və qanunverici aktlarda lazımi dəyişikliklərin həyata keçirilməsi;
- sosial işə xüsusi ehtiyacı olan qrupların dövlət akreditasiya, attestasiya və lisenziya edilməsi sisteminin yaradılması;
- sosial işçinin statusunun artırılması, qanunvericilikdə xüsusi dəyişikliklərin aparılması (pensiya təminatı, mənzil ilə təmin edilməsi, ixtisasartırma imkanının yaradılması və s.);
- sosial işçiyə qarşı yeni vəzifə tələblərinin (kvalifikasiya və icra etdiyi funksiyalar baxımından);
- praktiki sosial işçilərin attestasiya və sertifikatlaşdırma edilməsi sisteminin yaradılması;
- sosial iş sistemində müqavilə yolu ilə əlavə xidmətlərin təmin olunması (müəssisə və vətəndaşlar arasında);
- sosial iş sahələrində monitorinqin keçirilməsi texnologiyalarının işləyib hazırlanması;
- sosial iş sahələrində elektron informasiya resurslarının təşkili;
- kütləvi informasiya vasitələrinin sosial iş xidmətinin işıqlandırılması işinə cəlb edilməsi;
- müxtəlif, xüsusi ehtiyacları olan qruplar üçün (xüsusilə uşaqlar üçün) yardım xidmətlərinin yaradılması (psixoloji-pedaqoji, tibbi-sosial, evdə yardım və s.);
- sosial iş xidmətlərinin təminatı üçün instrumental istehsalı sistemi və bazasının yaradılması;
- sosial iş üzrə mütəxəssislərin hazırlanması işində yeni standartlar, modellər və tədris proqramlarının hazırlanması;
- sosial işçilərin təhsilinin fasiləsiz olmasının təmin edilməsi;
- ixtisasartırma sahəsində tədris-metodik təminatının təmin edilməsi;
- sosial işlə bağlı Təhsil Nazirliyi nəzdində Koordinasiya Şurasının yaradılması, regionlararası mərkəzlərin fəaliyyətinin təmin edilməsi.

Yaxşı olardı ki, respublikamızda aşağıdakı sosial xidmət müəssisələri yaradılsın:

- ailə və uşaqlar üçün ərazi sosial yardım mərkəzləri;
- valideyn himayəsindən məhrum uşaqlar üçün yardım mərkəzləri;
- evdə sosial yardım mərkəzləri;
- əhaliyə psixoloji-pedaqoji yardım mərkəzləri;
- yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün xüsusi reabilitasiya mərkəzləri.

Xüsusi olaraq, uşaqların, o cümlədən şagirdlərin təlim-təربiyəsinə aid sosial xidmətlərin təkmilləşdirilməsinə nəzər yetirilməlidir. Burada fəal tərəf üçdür: ailə, məktəb və ictimaiyyət.

Nəhayət, bu məsələyə də diqqət yetirilməlidir: dövlətin sosial iş sahəsindəki fəaliyyətinin, onun (dövlətin) sosial siyasəti ilə tam uzlaşdırılması məsələsi. Bu siyasətin zəruri elementləri aşağıdakılardır:

- inkişaf problemlərinin, ekspertlərin iştirakı ilə ictimaiyyət tərəfindən geniş müzakirəsi;
- cəmiyyətdə demokratlaşma, maariflənmə və modernləşmə proseslərinin ictimai monitorinqi;
- sosial iş üzrə dövlət proqramlarının reallaşdırılması işinə cəmiyyətin bütün siniflər və sosial qrupların cəlb edilməsi;
- sosial işlə bağlı hüquqi qaydaların və normaların durmadan tənzimlənməsi.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanca məcburi köçkün qadınların vəziyyətinin qiymətləndirilməsi. B., 2006
2. Azərbaycanca qadınlar və kişilər. B., 2002
3. Azərbaycanca sosial iş. Hissə I: Sosial işin əsasları. B., 2007
4. Azərbaycanca sosial iş. Hissə II: Keys menecment yanaşması. B., 2007

5. **Azərbaycanda sosial iş. Hissə III: İcmada sosial iş. B., 2007**
6. **Azərbaycanda sosial iş. Hissə IV: Sosial işin keyfiyyətinin artırılması. B., 2007**
7. **Azərbaycanda qadınlar və kişilər. B., 2005**
8. **«Ailə təsərrüfatının başcısı olub büdcə təşkilatlarında işləyən qadınlar arasında kasıblığın azaldılması və aradan qaldırılması yolları» layihəsi. B., «Yeni nəsil», 2000**

Azərbaycanda kadrların idarə edilməsi sistemində müasir yanaşma.

Əmirova Esmira Oruc
qızı, Magistr

Müasir dövr respublikamızda mövcud olan bir sıra sistemlərə yeni baxış və yanaşmaları tələb edir. Həmin yanaşmalar isə müxtəlif sahələrdə əsaslı dəyişikliklərə ehtiyac olduğunu, bəzən isə onun tam yeniləşməsinə tələb edir. Bu baxımdan kadrların idarə edilməsi sistemi bu gün gündəmdə durmalı olan əsas mövzuya çevrilməlidir. Həyatımızın müxtəlif sahələrində baş verən islahatların daha səmərəli nəticələr verməsi üçün kadrların idarə edilməsi kimi dövlət əhəmiyyətli bir sistem öz işlərini günün tələblərinə müvafiq qurmalıdır. Sürətli inkişafı özünə hədəf qoymuş müasir Azərbaycanda bu sistemin əhatə etdiyi fəaliyyətlər artıq qeyd etdiyimiz kimi sənədləşmə, kağızlarla iş ilə deyil, hər bir cəmiyyət üçün ən önəmli amil olan insane inkişafına xidmət ilə səciyyələndirilməlidir.

İşə qəbul ilə əlaqədar idarəetmə sahəsində geniş yayılmış “ Zamanında, uyğun vəzifəyə, layiqli işçi ” prinsipindən danışmaq yerinə düşər. İdarəetmə siyasətini peşəkar əsasda qurmağı qarşısına məqsəd qoymuş təşkilat və şirkətlərdə bu prinsip daim gözlənilir. Prinsipi belə izah etmək olar:

- a) vəzifə vaxtında tutulmalıdır;
- b) vəzifəyə ona uyğun şəxs təyin olunmalıdır;
- c) əməkdaş öz bilik, bacarıq səviyyəsinə və şəxsi keyfiyyətlərinə uyğun vəzifəyə təyin olunmalıdır.

Təəssüf ki, bəzi təşkilatlar və şirkətlər işçi seçimində müəyyən yanlış addımları təkrarlayır ki, bu da yuxarıda göstərilən prinsipə əməl edilməməsinin nəticəsidir. Bəzən namizədə qarşı qoyulan tələblər reallıqdan uzaq olur: bu tələblər vəzifənin tələb etdiyindən ya yüksək, ya da əksinə aşağı olur. Hər bir təşkilatın yüksək səviyyəli və təcrübəli mütəxəssis işə götürmək istəyi təbiidir. Lakin unudulmamalıdır ki, real olmayan tələblərin qoyulması qeyri – müvafiq namizədin seçilməsi ilə nəticələnə bilər.

Bu mərhələdə digər mühüm amillərdən biri də odur ki, yüksək səviyyəli və təcrübəli mütəxəssis öz bilik və savadını təyin edildiyi vəzifədə istifadə etmədiyi, onların istifadəsinə ehtiyac olmadığını hiss etdiyi və potensial bacarıqlarını realizə edə bilmədiyi halda, onun işə marağı və həvəsi sönür. Nəticədə işçinin biliyi, bacarığı, potensial imkanları vəzifənin tələb etdiyindən yüksək olduğu üçün o, həmin işdə uzun müddət qalıb işləmək istəmir, öz potensial imkanlarını realizə edə biləcəyi yeni bir iş axtarmağa başlayır. Bu da artıq müəyyən təcrübəsi, bacarığı olan, həmçinin yüksək səviyyəli kadrların təşkilatdan axınına səbəb olur. Bu zaman işçi təşkilata, vəzifəyə uyğun olmadığı üçün başqa səpgidə problemlər yaranır. Tələblərin vəzifənin tələbatından aşağı qoyulması da eyni dərəcədə təhlükəlidir. Beləliklə, namizəddən tələb olunan, gözlənilən fərdi/şəxsi xüsusiyyətlərin səviyyəsi vacant vəzifənin tələbatları ilə üst – üstə düşməli və ya çox uyğun gəlməlidir. Uyğun namizəd layiq olduğu vəzifəyə vaxtında, öz zamanında təyin edilməlidir. Öz zamanından tez və ya gec təyinat yəni vəzifənin tələb olunan zamanda, vaxtda

tutulmaması son nəticədə iş prosesində problemlərin yaranması ilə nəticələnir.

Bu prinsipin məzmunca analoqu olan digər geniş yayılmış bir prinsip “ Vəzifənin işçiyə və işçinin vəzifəyə uyğun olması ” adlanır. Bu prinsipə görə də vəzifənin tələbləri ilə işçinin bacarıq və keyfiyyətləri bir – birini tamamlamalıdır. Beləki, işçidə müəyyən yüksək keyfiyyətlər ola bilər, lakin onlar vəzifənin tələbləri ilə heç uyğun olmaya bilər. Vəzifənin tələbləri işçinin bacarıq və keyfiyyətləri üçün böyük ola bilər və ya əksinə, işçinin bacarıq və keyfiyyətləri vəzifənin tələb etdiyindən çox böyük ola bilər. Belə olan halda hər iki vəziyyətdə uyğunsuzluq yaranır. İşçinin bacarıq və keyfiyyətləri vəzifənin tələb etdiyi ilə uyğun olsa, həmin tələblərdən yüksək, çox olduğu üçün o, işdə uzun müddət qalmır. İş ona maraqsız görünür və o, işi tərk edir.

Sadaladığım prinsiplərə əməl etməklə təşkilatda gələcəkdə baş verə biləcək işçi axınına qarşısını bəri başdan uzaqgörənlik edib almaq olar.

İnsanlar hər bir təşkilatın başlıca və ən əhəmiyyətli ehtiyat mənbəyi olmaqla onun fəaliyyətinə təkan verən əsas qüvvədir. Məhz onlar bütün digər ehtiyatları işə salırlar. Bu ehtiyatlar sırasında avadanlıq, tikililər, torpaq ... və işçilər rolunda olan başqa insanlar da ola bilər! Bu ehtiyatların dəyərinin qiymətləndirilməsi üçün pul bir vasitədir. Həqiqət isə ondan ibarətdir ki, bu gün də dünyanın bir çox ölkələrinin iri təşkilatlarında işçiləri təzyiq altında saxlayan, onların qüvvəsini və yaradıcılıq qabiliyyətlərini boğan idarəetmə sistemləri mövcuddur. Əgər belə vəziyyət dövlət idarəetmə sistemində baş verirsə, bu ikiqat faciəyə çevrilir. Çünki vətəndaşların rahat həyat tərzini, rifahını, dövlət orqanlarının düzgün və səmərəli işindən çox asılıdırlar. İşçilər qaraqabaq, qeyri – səmimi yaxud qeyri – fəal olduqda, işdə nöqsanlara yol verilir; vətəndaşlar bürokratiyanın mənfi cəhətləri ilə

üzləşməli olurlar. Bu hal son on ildə dünyanın bir çox ölkələrində ən böyük problem kimi qəbul edilmişdir.

Eyni zamanda, dövlət qulluğu sistemində vəzifəyə qəbul potensialının qiymətləndirilməsinə əsasən deyil, daha çox tanışlıq vasitəsilə baş verirsə, bu əhalidə inciklik, ümitsizlik və uzaqlaşma hissi oyadır.

Belə vəziyyət heç də ürəkaçan deyildir. Bəs kadrların idarə edilməsi adlandırılan sahə belə ciddi problemlərə qarşı nə təklif edə bilər? Onun elə adı – insanların idarə edilməsi - fəaliyyətin məzmununu ifadə edir! Lakin mövcud şəraitdə kadrların idarə edilməsinə cavabdeh olanların gördükləri iş əslində heç də işçilərin idarə olunmasına oxşamır; işçiləri onlar deyil, rəhbər idarə edir, onlar isə daha çox sistemləri idarə edirlər.

Hazırda Azərbaycanda müəyyən edilmiş kadrların idarə edilməsi ixtisası yoxdur. Səriştə və bacarıqları dünyada qəbul olunmuş standartlarla eyni səviyyədə olan kadrların idarə edilməsi üzrə mütəxəssislər korpusunun formalaşması üçün vaxt tələb olunur, lakin kadrların idarə edilməsi sahəsində bilik və bacarıqların artması Azərbaycan dövlət qulluğuna və ola bilsin, ümumiyyətlə ölkənin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə fayda verəcəkdir.

Buna görə hökumətin həm özü, həm də Azərbaycan iş dairələri üçün kadrların idarə edilməsi sistemi işçilərinin peşəkar mütəxəssislər kimi inkişafını dəstəkləməsi olduqca vacibdir. Bu aylar yox, illərlə çəkən, uzun müddətli prosesdir. Bu proses uzandıqca, itirilmiş vaxtın əvəzini əldə etmək bir o qədər də çətinləşəcəkdir. Bu gün Azərbaycanda kadrların idarə edilməsi sistemində çalışan bütün (nadir müstəsna olmaqla) rəhbər işçilərin beynəlxalq standartlar üzrə idarəetmə prinsiplərini mənimsəmələri və öz işlərində tətbiq edilməsi üçün onların bir müddət beynəlxalq məsləhətçilərlə birgə işləməsinə və ya intensiv təlimlər keçməsinə böyük ehtiyac duyulur.

Azərbaycan öz inkişafının çox vacib bir mərhələsindədir. Hazırda Azərbaycanın üzvləşdiyi çətinliklərin öhdəsindən gələ biləcək, göstərilən dövlət xidmətlərinin səviyyəsi ilə ictimaiyyətin etimadını qazana biləcək peşəkar dövlət qulluğu sisteminin yaradılmasına dair qərar qəbul etmək üçün lazımı biliyə böyük ehtiyac duyulur.

Ədəbiyyat

1. Ronald Yanq , Ramazan Şabanova . Azərbaycanca müasir dövlət qulluğu modeli axtarışı. Bakı, 2004
2. Abbasov Ə. Yeniləşən cəmiyyət. Müasir elmi paradiqma və idarəetmə. Bakı, 1998.
3. Xəlilov C. Lider. Dövlət. Cəmiyyət. Bakı, 2001.
4. Quliyev T. Ə. İdarəetmənin əsasları. Bakı, 1993.
5. Sosiologiya. Dərslük. Bakı, 2005.
6. Ronald Yanq, və başq. Azərbaycanca kadrların idarə edilməsinə müasir yanaşma. Bakı, 2005.

Mündəricat

1. Afşin Niyazmən Möqəddəm. Sığorta və onun İranda inkişafının tarixçəsi _____4

2. Ruhəngiz Kərəmkar Behruz . 7-12 yaşlı uşaqların həddən artıq fəal olması ilə öyrəndikləri arasında olan bağlılıq. _____9
3. A.İ.Kosayev. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin Milli təhlükəsizliyə təsiri. _____12
4. N.S.Əliyev. Aristotelin həyat və yaradıcılığının bəzi məqamları _____14
5. N.S.Əliyev. Aristotelin «metafizika» sında kortəbii dialektika məsələləri _____15
6. X.Abbasova . Əhalinin sosial müdafiəsinin təşkili prinsipləri. _____16
7. X. Abbasova Azərbaycanca işsizlərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi tədbirləri. _____18
8. Т.Хасиев. Пути формирования экономической безопасности азербайджанской республики. _____20
9. Э. Бурханзаде Психическое здоровье и профессиональная жизнь. Насилие на работе. _____23
10. Əli Ayan. Yeniyetmələrdə **suisidal** davranışın təzahür xüsusiyyətləri. _____25
11. V.Rüstəmov. Qloballaşma haqqında bir necə söz. _____26
12. N.B.İmamverdiyeva, F.M.Məmmədov. Özünütəhsil tələbələrində idrak fəallığının artırılmasında mühüm vasitə kimi. _____28
13. A.N.Məmmədova. Yeni sivilisasiyanın mədəniyyətinin bəzi cəhətləri. _____31
14. T.B.Ağayev. Sosial təşkilatların növləri. _____34
15. A.İ.Kosayev. Qloballaşma prosesində ABŞ-ın milli təhlükəsizlik siyasəti. _____39
16. A.İ.Kosayev. Qloballaşmanın həyata keçməsi prosesində milli təhlükəsizlik siyasəti. _____42
17. Əli Ayan. Şəxsiyyətin intihar etməsinə təsir göstərən sosial-psixoloji amillər. _____43

18. **A.İ.Kosayev. Azərbaycanın hərbi təhlükəsizliyi.**_____45
19. Сазонова Алена. Терроризм в представлении современной азербайджанской молодежи: причины, ассоциации и образы. _____48
20. **N. Kərimova. Albert Şveyserin humanist etika konsepsiyası.**_____50
21. **N.Kərimova. Ekoloji biliyin müasir inkişaf meylləri.**_____52
22. С.Э.Шихализаде. Альтернативная энергетика и уменьшение запасов нефти. _____54
23. **A.M.Allahverdiyev. Mübahisə arqumentasiyanın xüsusi halı kimi.**_____59
24. Əliyeva Samirə. Küçə həyatına məruz qalmış uşaqların təsnifatı _____62
25. Əliyeva Samirə. Küçə həyatına məruz qalmış uşaqlar sosial problem kimi _____63
26. Ağayeva Sara. QİÇS-in uşaqlar üçün törətdiyi fəsadlar. _____66
27. Ağayeva Sara. Uşaq müəssisələrinin cəmiyyətdəki rolu. _____67
28. **Q.Abbasova H. Əlizadə, R.Mahmudova . Sosial işin bəzi aktual problemləri** _____71
29. **Əmirova Esmira Oruc Azərbaycanada kadrların idarə edilməsi sisteminə müasir yanaşma.**_____78